

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Шуйская средняя общеобразовательная школа с. Шуй муниципального
района «Бай- Тайгинский кожуун Республики Тыва»

СОГЛАСОВАНО

заместитель директора по УВР

Оолак А.Д.

Протокол № 134

от «30» 08.2024 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директор школы

Шагаалан О.О.

Приказ № 4

от «30» 08.2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

(ID 5962442)

учебного предмета «Родной язык»

для обучающихся 1-4 классов

с. Шуй, 2024 год

Эге сөс

Программа өөредилгениң федералдыг күрүне стандартыңа (ӨФКС), Россия хамаатызының сагыш-сеткил болгаш ниити сайзыралын кижизидериниң Концепциязыңа, эге ниити өөредилгениң орус дыл эртеминиң шиңгээткениңге хамаарышкан түңнелдеринге база Тыва Республиканың эге ниити өөредилгезиниң национал-девискээр кезээн тургузуп турар ийиги салгалдың стандартыңа даянып кылдыңан.

“Тыва дыл” эртеми эге ниити өөредилгениң сорулгаларын, уjur-утказын күүседиринге болгаш эге школаның өөреникчилериниң

- хамааты бот-туружунуң болгаш делегей көрүүшкүнүнүн хевирлеттинеринге;
- өөредилгени база бодунуң ажыл-чорудулгазын бүгү талалыг шын организаптап билириниң эге чадазын шиңгээдиринге;
- сагыш-сеткилиниң байып, сайзыраарыңа болгаш кижизиттинеринге

аажок улуг салдарлыг.

Программа 3 кезектерден тургустунган:

- I. Программаның сорулгалыг кезээ.
- II. Программаның уjur-уткалыг кезээ.
- III. Программаның организаcтыг кезээ.

Программаның сорулгалыг кезээ тайылбыр бижик, тыва дыл эртеминиң ниити характеристиказы, эге школаның өөредилге планында тыва дыл эртеминиң туружу, эге школага тыва дыл эртеминиң шиңгээткениниң түңнелдери: предметтиг, метапредметтиг болгаш бот-тускайлаң түңнелдер, эге школага тыва дылды шиңгээдип алганыңа хамаарыштыртүңнелдерни хынаарының аргалары болгаш ажылдарның хевирлери деп эгелерлиг.

Программаның уjur-уткалыг кезээ тыва дыл эртемин эге школаның 1-4 класстарыңа өөредир системалыг курузу, чугаа сайзырадыр ажыл-чорудулганың хевирлери, өөредилге чылының түңнели-биле класс бүрүзүнде тыва дыл эртеминге хамаарыштыр шиңгээдип алган турар билии база 1-4 класстарга тематиктиг планнаашкын деп кезектерлиг.

Программаның организаcтыг кезээнде тыва дыл эртеминиң шиңгээдиринге таарымчалыг өөредилге-методиктиг база материал-техниктиг хандырылга деп эге, капсырылгалар кирип турар.

I. ПРОГРАММАНЫҢ СОРУЛГАЛЫГ КЕЗЭЭ

I.1. Тайылбыр бижик

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чурттакчылары болур тываларның төрөөн дылы. Тыва Республиканың күрүне дылы болганы-биле ооң ажыглалы хөй талалыг. Ол чүгле харылзажырының чепсээ эвес, тыва культураның, улустуң аас чогаалының, литератураның, театр уран чүүлүнүн, парлалганың, эртемниң, албан-херек кылырының, өөредилгениң база кижизидилгениң дылы.

Тыва дыл эртеми Тыва Республиканың өөредилге системазында чугула эртем болбушаан, өөредилгениң, харылзажылганың, кижизидилгениң болгаш сайзырадырының сорулгаларын күүседип чоруур. Тыва дыл эртеми ажыл-агыйның бүгү адырларында ажыглаттынып турар болганда ооң хүлээлгелери болгаш уjur-утказы делгем: тыва дылда шын бижилгениң база адалганың дүрүмнерин эки билир болгаш харылзажылганың бүгү байдалдарында шын чугааны тургузуп шыдаар хамаатыны хевирлээри. Төрөөн дылыңа шиңгээдир билиг, арга, мергежилдер амыдыралда херек кырында тургустунуп келир янзы-бүрү таварылгаларда кижиниң бүгү талалыг кижизиттингениниң: аажы-чаңының, дыл-домааның база ниити культуразының сайзыралының шын хевирлеттингениниң деңнелин тодарадыр. Төрөөн дылын шиңгээдири дээрге чоннуң культуразының чардынмас бир кезээн өөренири болур.

Долгандыр турар хүрээлелди, боттуг билиглерни төрөөн дыл эртемнин адырлары-биле чергелештир шингээттирип, шинчиледип өөредири бичии уругларның угаан-бодалының сайзыраарына, сагыш-сеткил, эстетиктиг кижизидилгезинге база оларның хайгаараачал, эскериичел, бот-тускайлаң салым-чаяанын хевирлээринге дорт салдарлыг, хамаарылгалыг дээрзин ӨФКС-та айыткан. Бодун долгандыр турар хүрээлелче бичии уруг бир-ле дугаарында төрөөн дылынга даянып кирер дээрзин хөй эртемденнер чугаалап каан. Уругларның сайзыралының харык-шинээн, белеткелин, социал дуржулгазын чугулага ап, күрүне стандартының национал-девискээр кезээнге хамааржыр литературлуг номчулга, улусчу ужулар база өске аймак чоннарның культуразы-биле холбап, дыл эртемин өске эртемнер-биле чергелештир өөредири – ӨФКС-тин кол негелделеринин бирээзи.

Эге школага тыва дылды шингээттирери – дыл эртемнин эге билиин болгаш аас, бижимел чугаа сайзырадыр арга-мергежилди уругларга таныштыры, өөредилгениң дараазында чадазында ук билиглерни, арга-мергежилдерни ханы шингээдиринин таарымчалыг байдалдарның таваан тургузуп бээри.

Эге ниити школага тыва дылды өөредиринин **сорулгалары:**

- дылдың фонетика, лексика, морфология, синтаксис, пунктуация, грамматика адырларының тус-тузунда онзагай талаларын таныштырып, шингээттирери болгаш ук билиглерге даянып, аас, бижимел чугаазын сайзырадыры, логиктиг угаап боданырын *хевирлээри*;
- төрөөн дылынга хумагалыг болурун, ооң чаражын эскерип, чугаа нормаларын сагып, монолог, диалог чугааларны тургузуп, бодунуң бодалдарын хостуг, шын чугаалап *өөренир хевирлээри*;
- тыва дыл эртемин бүгү талалыг шингээдир арга-шинээн деткип, бот-тускайлаң ажылдап чаңчыгарына таарымчалыг байдалдарны тургузуп, шын бижилгениң дүрүмнерин билир, хөй-ниити черинге чараш алдынып билир бедик культурлуг кижини хевирлээри.

1.2. “Тыва дыл” эртемнин эге школага ниити характеристиказы

Тыва дыл эртеми – Тыва Республиканың школаларына өөренир тускай эртем. Ук эртем төрөөн дылынга шын чугаалаарына, тыва чогаалды, төрөөн чонунуң ёзу-чаңчылдарын сонуургап өөрениринге таарымчалыг байдалдарны уругларга тургузуп берип турар.

Өөредилгениң федералдыг күрүне стандарты “Тыва дыл” эртемни “Филология” деп өөредилге адырына хамаарышкан сорулгаларны боттандырап чугула ажылдарны күүседиринче углап турар:

- дылдың ниитилел чергелиг ужу-утказын медресеп билирин *хевирлээри*;
- дылдың эдилекчилеринин харылзажырына эң-не чугула, хүн бүрүде ажыглаар сөстөрнүн курлавырын *өөредири*;
- төрөөн дылынга хүндүткелдиг, хумагалыг, шын чараш чугаалап өөренирин *кижизидери*;
- дыл бодал илередиринин чугула аргазы болурун медресеп билиринге уругларны чаңчыктырып, харылзажырының шын аргаларын өөредири;
- Россия девискээринде чурттап чоруур хөй аймак чоннарның дылын хүндүлөп, төрөөн дылы-биле чергелештир орус дылды ыяк, чогуур деңгелге шингээдип өөренирин сайзырадыры.

Ынчангаш, эге ниити өөредилгениң тыва дыл эртеминге чижек ажылчын программа ӨФКС-ның ийиги салгалының өөредилге программаның үндезин болдурбушаан, утка-шынарын, сорулгаларын чаа негелделерге дүүштүр ажылдап кылдырган.

Эге школага уруглар дыл эртемнин бүгү адырларынын:

- *фонетикага* үн тургузуунуң,
- *грамматикага* дылда сөстөрнүн, сөс каттыжышкыннарының болгаш домактарның аразында харылзаалының,

- *лексикология*га дылда бар бүгү-ле сөс курлавырының,
- *орфография*га шын бижилгениң дүрүмнериниң,
- *пунктуация*га бижик демдектерин салырының дүрүмнериниң,
- *орфоэпия*га шын адалганың дүрүмнериниң,
- *стилистика* чугааның байдалыңа таарыштыр дылдың чурумалдыг уран аргаларын

чөп ажыглаарының дугайында эге билигни алыр.

Класс бүрүзүнүн программазы дөрт-дөрт бөлүктөрдөн тургустунган:

1. Үннер болгаш үжүктөр.
2. Сөс.
3. Домак.
4. Харылзаалыг чугаа.

1-ги класска келген уругларга чаа, солун амыдырал эгелээр. Улуг-даа, бичии-даа кижилер-биле харылзаа калбарар. Дыка хөй чаа-чаа кижилер-биле ужуражыр, таныжар, чугаалажыр апаар. Уругларга чугаа этикедин сагырының эге билиглерин таныштырар. Уругларның аразында найыралдыг, эш-өөрзүрөк, төлөптүг хамаарылгалыг болурун кижизидер; боттарының аразында хүндүткелдиг, чазык-чаагай чугаалажыр, эжиниң саналын деткиир азы аңаа бодунуң хуузунда бодалын немээр, эш-өөрүнүн сөзүн дыңнаар, оларга дузалажыр, деткижер мөзү-шынарын хевирлээр. Бодунуң азы эштериниң кылган частырыгларын эскерип билир, ол частырыглардан чайлап өөренир чорукка уругларны белеткээр. Улусчу педагогиканың уруглар кижизидилгезинге арга-дуржулгазын кириштирер. Ниитилел амыдыралының боттуг чижектеринге даянып, бижик өөредилгезиниң бүгү үезинде уругларны төрөөн чуртунга ынак, кожа-хелбээ чоннар-биле эп-найыралдыг чоруурун суртаалдаар.

Дыл дугайында чугула билиглерниң шингээдириниң таваа бирги класска тургустунар: үн системазының дугайында бөдүүн билиглер-биле таныжылга эгелээр, үннерни шын адап, бижикке тускай демдеглээрин уруглар шингээдир.

Белеткел үезин (үжүглел мурнунуң) эрткен соонда, үжүглел үези (кол) болгаш ооң соондагы үеде (түңнел) уруглар шын адалганың, бижилгениң база чугаа сайзырадылгазының эге билиглерин, чаңчылдарын, мергежилдерин шингээди алыр.

Бижилгеге белеткел ажылдарының кол сорулгазы болза бижириңиң арыг-силиин, бижип ора, дурт-сынынга хамаарышкан негелделериниң эң бөдүүн, баштайгы чаңчылдарын уругларга билиндирип, үжүктөр бижириңге белеткээри.

Белеткел үези уругларны бижик өөредиринге (үннер, үжүктөр-биле таныжып, номчуп өөрениринге) белеткээр; «үн», «ажык үн», «ажык эвес үн» «слог», «сөс», «домак» деп терминнер-биле баштайгы таныжылга эгелээр, бердинген дузалал схема-шыйыглар, электроннуг өөредилге ному-биле шын ажылдап өөрениринге чаңчыктырар; сөстү дыңнап болгаш адап тургаш, ында кирген ажык болгаш ажык эвес үннерни ылгап билиринге өөредир; чугаа сайзырадылгазының янзы-бүрү хевирлерин аңгылап, уругларның аас чугаазынче кичээнгейни углап ажылдаар.

Бижик өөредилгези (номчулга болгаш бижилге) тыва дыл болгаш литературлуг номчулганың эге чадазын тургуспушаан, оларның чардынмас кезээ бооп турар.

1-ги класска белеткел үезинден эгелээш-ле, өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарга хамаарыштыр кол сорулгалар салдынар: а) бижикке өөредиринге уругларга таарымчалыг байдалдарны тургузары; б) уругларның аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыры; в) хөй-ниитиниң чурум-сагылгазынга чаңчыктырары, бодун долгандыр хүрээлел-биле таныштырып, мөзү-бүдүжүн хевирлээри.

Үннер болгаш үжүктөр

1-2 класстарга чорудар ажылдың онзагайы – дыңнап тургаш, сөстөрдө үннерниң бөлүктээшкениниң (ажык, ажык эвес, ыткыр, дүлей) аайы-биле ылгап, сөс иштинде үннерниң үжүктөриниң туружун барымдаалап (эгезинде, ортузунда, төнчүзүндө), оларның шын бижилгезин тодарадып, тыва орфографияның дүрүмнерин өөренир. 1-ги класстың

төнчүзүндө 2-ги класстың эгезинде-ле уруглар чамдык үннерниң адаары биле бижири дүүшпейн барып болурун билип алыр ужурулуг. Чижээлээрге, дундеп сөстүң эгезинде дүлөй кошкак ажык эвес үн адаттынар-даа болза, ону ыткыр ажык эвес үннүн үжүү-биле демдеглээр, *хамааты* деп сөстү адап турда, ийи т дыңналза-даа, чаңгыс үжүк бижири дээш оон-даа өске.

Сөстөрниң бөдүүн фонетиктиг сайгарылгазын күүседир.

Тыва алфавиттиң үжүктөрүн дес-дараалашкаа ёзугаар шын адап, бижири өөренири.

Өөреникчилер чугааны кичээнгейлиг дыңнап, чугаалап, бижири билирин чедип алыр. Оон түңнелинде уруглар чазыг чок дүжүрүп бижири, адап бээрге, шын бижири болгаш кылган частырыгларын бот-тускайлаң азы демнежири, удур-дедир хынажып өөренири.

3-4 класстарга өөрениген билиглерин ханыладып, сөстөрниң утказын ылгаарына үннерниң ролун хайгаараары. Өк-биле адаар ажык үннерни кадыг демдек(Ь)-биле бижирин, чамдык таварылгаларда биживезин билип алыры.

Эжеш ажык эвес үннерни, дакпырлаан ажык эвес үннерни адап, бижирике шын демдеглээрин шиңгээдир.

Сөстөрниң долу фонетиктиг сайгарылгазын күүседир.

Эге школаның бүгү класстарына «Үннер болгаш үжүктөр» деп теманы өөренири тура, чугаа үннерин шын адап, дыңнап тургаш, оларны бижирике шын демдеглээрин чедип алыры.

Сөс

Программада сөс дугайында билигни лексика болгаш грамматиканы өөренири тургаш, сайгарып көөрүн кириген. Барык-ла кичээл бүрүзүңге сөс-биле ажылдап тургаш, оон лексиктиг утказынче улуг кичээнгей турар ужурулуг.

1-ги класска долгандыр турар чүүлдерни шын адап, аас-биле бөдүүн домактарны чогаадып, чүвөлөрни бөлүктөп (өөредилге херекселдери, ойнаарактар, ногаа аймаа, чимис аймаа, азырал амытаннар дээш оон-даа өске) өөренири. Бөдүүн домактарның схемазын шыйып, домакта сөстөрни аңгылап өөренири. Бердинген харылзаа чок сөстөрдөн азы схемага дүүштүр домакты аас болгаш бижимел-биле тургузары. Сөстөрни слогтарга чарып, схемага шыйып көргүзери. Домак сөстөрдөн, сөстер слогтардан тургустунарын, сөстөрни слог барымдаалап көжүрерин билиндирери.

Сөстүң утказын бодунуң билип турар хире-шаа-биле тайылбырлап өөренири.

2-ги класска сөс дугайында шиңгээткен билиглерин уламчылап, төрөл сөстер болгаш төрөл сөстөрниң ниити кезээ – “Дазыл” деп тема-биле таныштырылга эгелээр. Төрөл сөстөрни тодарадып, оларның утказын тайылбырлап болгаш ниити кезээн тускай им-демдек-биле шыярын билип алыры. Хөй уткалыг сөстөрни тайылбырлап, сөстөрниң уткаларын деңнеп өөренири.

3-кү класска уруглар сөстүң дазылы болгаш кожумактарының (чогаадылга кожумаа, өскертилге кожумаа) дугайында билиглерни долзуу-биле өөренири болгаш сөс чогаадылганының эге билиглери-биле таныжар, сөс чогаадыр эң нептеренгей чогаадылга кожумактарын (-чын / -чин; -та / -те; -лыг / -лиг; -тыг / -тиг дээш о.ө.) бижирике тодарадып өөренири.

Сөстүң тургузуун өөредип тура, дүлөй кошкак ажык эвес үннерниң үжүктөрүн сөс иштинге дакпырлап бижирин (*каттыг, сыннар, тынна*) шиңгээдир. Сөс тургузуун шын тодарадып билиринден, дазылдың кандыг үннүн үжүү-биле төнүп турарын шиңгээдип алганындан уруглар шын бижилгениң дүрүмнерин сактып алыр (аъттыг, аъдын). Дазыл, чогаадылга болгаш өскертилге кожумактарын тускай им-демдектер-биле шыйып өөренири. Сөстөрниң лексиктиг утказын бодунуң билип турары-биле, словарьлар дузазы-биле тайылбырлап өөренири.

4-кү класска өөреникчилер сөс дугайында өөрениген билиглерин быжыглап, оларның онзагай талаларын шиңгээдип өөренири: үн, үжүк, сөс, сөстүң үн тургузуу, сөстү слогтарга болгаш уткалыг кезектерге чарары, чугаа кезектери (чүве ады, демдек ады, сан

ады, ат орну, кылыг сөзү, наречие, чамдык эдеринчилер болгаш артынчылар) болгаш оларның кол уткалары, тургустунары, айтырыглары, домакка туружу. Бөдүүн болгаш нарын сөстөрнүң тургузуун тодарадып, оларны тускай им-демдек-биле шыйып өөренири. Нарын сөстөрнүң утказын бодунуң билип турары-биле азы словарьлар дузазы-биле тайылбырлап өөренири.

Лексика талазы-биле теоретиктиг билиглерни үстүкү класстарга ханы өөренир болганда, эге класстарга онаалгалар болгаш мергежилгелерни күүседип тура, сөстөрнүң чоок, удурланышкак уткаларын уруглар боттары тып өөренири чугула. Шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазының кичээлдеринге, сөс-биле ажыл үезинде, уруглар чечен чогаал теориязының уран чурумалдыг аргаларын сайгарып тура, сөстөрнүң хөй уткалыын билип алыр. Оон түңнелинде уруглар бодадын чиге болгаш тода илередирде, утка талазы-биле эң-не тааржыр сөстү шилип өөренир, сөс курлавыры чоорту байыыр болгаш идепкейжиир.

Оон аңгыда программада сөстүң лексиктиг утказы, сөстүң чаңгыс болгаш хөй уткалыы, синонимнер, антонимнер деп терминнер-биле херек кырынга таныжары көрдүнген.

Эге класска чугаа кезектеринден чүве адын, демдек адын, сан адын, ат орнун, кылыг сөзүн, наречиелерни, эдеринчилерни, артынчыларны өөренири программада көрдүнген. Өөреникчилер чугаа кезектерин, оларның харыылаттынар айтырыгларын, падежтерин, арыннарын, саннарын, үелерге өскерлип чоруурун билип алыр.

Чугаа кезектери

1-ги класска *кым? чүү? кымнар? чүлөр? кандыг? чүлүг? каш? кайы хире? канчаар? чүнү кылып тур?* дээш оон-даа өскедеп айтырыгларга харыылаттынар сөстөр-биле ниити таныжылгазындан, чүвөлөрни бөлүктээринден (үнүштер, дириг амытаннар аттары, оларның өң-чүзүнү дээш о.ө.) эгелээр. “Чугаа кезектери” деп терминни ажыглавас.

2-ги класска уруглар чүвөлөрни, оларның ылгавырлыг демдектерин болгаш кылдыныгларын илередир сөстөр-биле таныжар. Домак иштинге чорда, сөстөргө шын айтырыг салып билирин чедип алыр. “Чугаа кезектери” деп терминни ажыглавас.

3-4-кү класстарга чүвөлөр, демдектер болгаш кылдыныглар дугайында өөреникчилерниң билии улам делгемчиир: «чүве ады», «демдек ады», «сан ады», «кылыг сөзү», «наречие» деп терминнер-биле тодаргай таныжылгазы эгелээр. Эдеринчилер, эвилелдер болгаш артынчыларны шын бижип, ажыглап өөренири. “Чугаа кезектери” деп терминни ажыглаары. Хөйнүң санында чүве аттарының база орус дылдан үлегерлеп алган сөстөрнүң падежтерге өскерлип чоруурун шингээдип, херек кырында күүседип өөренири.

Чүве адының хамаарылга хевири-биле ниити таныжары. Нептереңгей ажыглаттынар нарын сөстөрнүң шын бижилгезин (ажыл-агый, ак-көк дээш о.ө.) шээжилеп өөренири. Нарын сөстөр дугайында билиг класстан классче нарыыдап бар чыдар. 3-4 класстарга нарын сөстөрнүң аңгы-аңгы чугаа кезектеринге (аяк-сава, ак-көк, кып-кызыл, он-он, үнер-кирер...) хамааржып чоруурун сайгарып, уткалыг кезектерге чарып өөренири.

4-кү класска уругларның чугаа кезектериниң дугайында өөрөнгөн билии ханылаар болгаш быжыгар. Өөреникчилер кылыг сөзү чүгле үелерге эвес, а арыннар болгаш саннарга өскерлип чоруурун билип алыр. Кылыг сөзүнүң дужаал болгаш даар, болур болгаш болбас хевирлери-биле таныжары. Болбас хевирниң кылыг сөстөриниң шын бижилгезин өөренири (тыппа, кылба,...).

Сан адының ниити утказын, харыылаттынар айтырыгларын, түң болгаш дугаар сан аттарын чугаага ажыглап өөренири көрдүнген.

Ат орну, наречие деп чугаа кезектери-биле өөреникчилер бир дугаар таныжары. Арынның ат оруннарын болгаш оларның падежтерге өскерлирин өөренири көрдүнген. Хөй ажыглаттынар наречиелерниң шын бижилгезин өөреникчилерге словарь ажылының дузазы-биле шингээттирери.

Эвилелдерни дузалал чугаа кезээ деп өөрөтпөс. Ынчалза-даа “Чаңгыс аймак кежигүннөр” болгаш «Домак» деп темаларны өөренип турар үедө *а, ынчалза-даа, ындыг болза-даа, болгаш, чүгөдээрге* деп эвилелдер херөглеттинип чоруурун өөреникчилерге билиндирип каары чугула.

Чугаа кезектерин болгаш өске-даа темаларны өөредип турар үедө, сөс курлавыры-биле ажыл (сөстүн уткаын тодарадыры, ону барымдаалап чугаага шын ажыглаары, антонимнер болгаш синонимнер-биле ажыл дээш о.ө.) кезээде турар.

Домак

1-ги класска өөреникчилераас болгаш бижимел-биле бөдүүн домактарны сюжеттиг чурукка хамаарыштыр, бердинген схемаларга дүүштүр чогаадып өөренир. Оларның схемаларын шыяры. Домактынүн аянын сагып өөренири. Домакта сөстөрнүн харылзаазын, ооң төнгөн утка илередин билип алыры. Домак эгезин улуг үжүк-биле бижиirin, сөөлүнгө улуг сек, айтырыг демдээ салырын өөренири. Диалог чугаа тургузары.

Домак кежигүннери-биле өөреникчилер 2-4 класстарга таныжар.

2-ги класска медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын чогаадып, оларны деңнеп, тускай үн аяны-биле номчуп, чугаалап база бижип өөренири. Грамматика болгаш номчулга кичээлдеринге домакта кымның азы чүнүн дугайында чугаалап турарын көргүзөр сөстөрнү ылгап өөренири, «кол сөс», «сөглөкчи» деп терминнерни шингээтип алыры. Домактын чугула кежигүннерин тодарадып өөренири. Оларның аразында харылзаазын хайгаараары болгашшын шыйып өөренири. Бердинген (аразында харылзаа чок) сөстөрдөн домак чогаадыры. Домактын схемазын шыяры база бердинген схемага дүүштүр домактар чогаадыры. Домак эгезин улуг үжүк-биле бижиirin, сөөлүнгө улуг сек, айтырыг, кыйгырыг демдээ салырын өөренири. Диалог чугаа тургузары.

3-кү класска домак дугайында билиглерин делгемчидип, кол сөс болгаш сөглөкчиге хамааржып чоруур ийиги черге кежигүннери-биле таныштыралы. Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес домактар тургузуп өөренири. Делгеренгей эвес домактарны делгеренгейжидери. Ийиги черге кежигүннерин шын тодарадып, оларны немелде, тодарадылга, байдал деп адап, шыйып өөренири. Домакка санай адаан сөстөр аразынга биче сек салыры. Домактарның схемаларын шын шыяры. Схемага дүүштүр домактар чогаадыры.

4-кү класска домак дугайында шингээткен билиглери нарынчыыр. Домактарны аас болгаш бижимел-биле чогаадып, оларны бот-боттарындан үн аяны-биле, бижик демдектери-биле аңгылап өөренири. Домакта сөс каттыжышкыннарын тодарадып, оларның харылзаазын тодарадып, хайгаараары. Бөдүүн болгаш нарын домактарны ылгаары. Эвилелдерлиг болгаш эвилел чок чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарны медреселдиг тургузуп, өске кежигүннерден оларны ылгап, чаңгыс аймак кежигүннерни санаан үн аяны-биле номчуп, оларның аразынга биче сек салырын өөренир. “Дорт чугаа” болгаш “Адалга” деп темаларны өөренип тургаш, бижик демдектерин шын салырын уруглар практика кырынга шингээтип алыр. Домактын долу синтаксистиг сайгарылгазын күүседип өөренири.

Программада темаларны өөредири өөредилге номунда бердингени-биле өскерли берип болур.

Өөреникчилер эге класстарга домак дугайында дараазында билиглерни алыр:

1) домактарның утка-сорулгазының талазы-биле (медээ, айтырыг, алгы), үн аяны-биле кыйгырыг хевирлери;

2) домак кежигүннери: кол сөс, сөглөкчи болгаш ийиги черге кежигүннер (тодарадылга, байдал, немелде деп билиглерни чоорту таныштыралы);

3) сөс каттыжышкыны, сөс каттыжышкынында өзек болгаш чагырткан сөстөр, сөс каттыжышкынында болгаш домакта сөстөрнүн харылзаазын айтырыглар дузазы-биле тодарадыры;

- 4) чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар;
- 5) ийи бөдүүн домактан тургустунган нарын домак.

Домактын хевирлерин (медээ, айтырыг, кыйгырыг болгаш алгы домактары) болгаш тургузуун өөредири-биле чергелештир шын бижилгениң дүрүмнерин таныштырар ажыл үргүлчү чергелештир чоруттунар. Утка болгаш үн аянын барымдаалап, домактарның сөөлүңгө улуг сек, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин салырын меделердii-биле шингээдир.

Сөзүглел

1-ги класска өөреникчилерни сөзүглелдин демдектери-биле таныштырар. Сөзүглелде домактарның утка талазы-биле харылзаазын хайгаарарын, сөзүглелдин ады (эгези) бердинген ат-биле адаттынганын тайылбырлаарын оралдажырын өөредир.

2-ги класска сөзүглелдин кезектеринин дес-дараалашкаан (абзац) билиндирер. Сөзүглелде домактарның дес-дараалашкаан уруглар боттары хайгаарап өөренирин белеткээр. Сөзүглелди допчузу-биле азы кысказы-биле эдерти чугааларыңа чаңчыктырар. Сөзүглелдин хевирлери-биле эге таныжылга.

3 - 4 класстарга өөреникчилер сөзүглелдин планын тургузуп өөренир. Бердинген план ёзугаар сөзүглелди боду тургузар арганы бээр. Сөзүглелдин утказын билип, дылдың уран-чечен аргаларын ажыглаанын хайгаарап, ужур-утказын илередип, экижидер ажыл-чорудулганы кылдыртыры. Ниити, бөлүү-биле азы бот-тускайлаң тургускан план ёзугаар сөзүглелди эдерти бижири (долу, шилилгелиг азы кызырганы-биле). Сөзүглелдин төнчүзү кандыг болурунаас-биле чогааттырары. Сөзүглелге хамаарыштыр чурук чурууру. Чурук ёзугаар (кысказы-биле азы допчузу-биле) сөзүглелди эдерти чугаалаары.

Сөзүглелдин хевирлери: чурумал, тоожуушкун, угаап боданыышкын-биле таныштырары. Оларның бот-боттарындан ылгалын билип алыры. Сөзүглелдин темазы болгаш кол бодалы. Чогаадыглар болгаш эдертиглерниң хевирлери (тодарадылгаларын шээжилевес): долузу-биле азы шилип бижиир эдертиглер, чогаадыг кезектерлиг эдертиглер; чогаадыг-чурумал, чогаадыг-тоожуушкун, чогаадыг- угаап боданыышкын-биле таныштырары.

Сөзүглел-биле ажылдың кол кезектери:

1) сөзүглел дугайында билиг (утка талазы-биле харылзаалыг ийи азы элээн каш домак), чаңгыс темага каттышпаан аңгы-аңгы домактардан сөзүглелди ылгап билир мергежилгелерни хевирлээр;

2) сөзүглелдин темазын тодарадып билири;

3) сөзүглелдин кол бодалы (башкының дузазы-биле сөзүглелдин кол бодалын тодарадып билири);

4) сөзүглелдин темазыңа болгаш кол бодалыңа даянып алгаш, адын (эгезин) тывары;

5) тоожуушкун уткалыг сөзүглелди кезектерге чарары (эгези, кол кезээ, төнчүзү);

6) сөзүглелдин кезектерин *хеп-хенертен, бир каттап, ооң соонда* дээн чергелиг сөстөр-биле харылзаштырып билири;

7) домактарны сөзүглел кылдыр каттыштырып чоруур сөстөрни тып билири;

8) домакта азы сөзүглелде туружу оскерилген сөстөрни болгаш сөс каттыжыышкыннарын чурумчудуп эде тургузары;

9) сөзүглелде ажыглаан деңнелгелерни, метафораларны, диригжидилгелерни тып билири (башкының дузазы-биле);

10) сөзүглелдин янзылары-биле таныжылга:

а) тоожуушкун («Бүрүлөр дүжүп эгелээн», «Канчап эштип (хөккөйлеп, шыдыраалап) өөренип алган мен» дээш о.ө.);

б) чурумал («Бистин ыдывыс (диизивис)», «Спорт херекселдери (коньки, клюшка, хаак)», «Чараш аяң», «Честек-кат» дээш о.ө.);

в) угаап боданыышкын («Хлеб дугайында чүнү билир мен?», «Чемненир мурнунда чүге холун чуурул?», «Класска чечектер чүге херегил?» дээш о.ө.).

Чугаа сайзырадылгазы

1-ги класскаайтырыглар дузазы-биле сюжеттиг чурукка дүүштүр домактар чогаадыры. Домак схемаларынга даянып, аас болгаш бижимел-биле медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары чогаадыры. Аас-биле бодунуң бодалын шын, тода илередип өөренири.

2-ги класска фонетика, лексика, сөс тургузуу, грамматика, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазының талазы-биле бөдүүн билиглерни шиңгээтпишаан, фонетиктиг, лексиктиг, морфологтуг сайгарылгаларны чорудуп, түңнөп, удур-дедир деңнөп, бөлүктөп өөренир. Ооң-биле чергелештир литературлуг чугааның баштайгы мергежилдери болгаш чаңчылдары-биле чоорту таныжыр. Дылдың эге кол хемчеглери болур сөстү болгаш домакты аас, бижимел чугаага бодамчалыг ажыглаарын чедип алыр. Кичээлдерге фонетика, лексика, сөс тургузуу, морфология, синтаксис болгаш харылзаалыг чугаа талазы-биле ажылдар чоруттунар. Ук ажылдар дылдың аңгы-аңгы болуушкуннарын бот-боттарындан адырбайн, оларның аразында тудуш харылзаазын уругларга билиндирбишаан, дыл дугайында эртемни делгем шиңгээдирин тайылбырлап турар.

3-4-кү класстарга өөреникчилерниң шиңгээткен билиглерин ханы катаптаар, үн, жүжүк сайгарылгазын делгем таныштырып өөредир болгаш аас, бижимел чугаа сайзырадырынче улуг кичээнгейни салыр.

Чугаа сайзырадылгазын чорударының кол хевирлери: чугаалаары, дыңнаары, номчууру, бижири. Уругларның идепкейлиг болгаш идепкей чок сөс курлавырын байыдары, оларның аас, бижимел чугаазын сайзырадыры. Литературлуг чугаа (стиль талазы-биле дүүшкээ). Чугааның байдалын: кандыг сорулгалыг, кымның-биле, кайда бооп турарын медереп билири. Чугааның диалог хевирин шиңгээдип алыры. Бодунуң бодалын илередип, ону бүзүредир. Чугаа этиказының нормаларын шиңгээдип алыры (экилежири, байырлажыры, буруузун миннири, четтиргенин илередири, дилег кылыры).

2-4 класстардан эгелээш, тыва дыл эртемниң адырларын шиңгээдириниң негелдези чоорту бедип орат. Чаа билигни башкының дузазы-биле эвес, а боду шиңгээдип, сактып ап, өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын шиңгээдир негелделерге дүүштүр билиглерни уруглар программа ёзугаар алыр, өөредилгени бодунга таарыштыр организаптап, бот-тускайлаң чорукка кижизиттинеринге чаңчыгар.

Тыва дылды школага өөредир – уругларның угаан-медерелин делгемчидеринге, логиктиг боданып ажылдаарын хевирлээринге, чараш мөзү-шынарлыг кижизиттинеринге, күш-ажылга ынак болурунга, ниитизи-биле, уругнуң ниити билииниң, культуразының бедиинге улуг ужур-дузалыг, ыдык, сүзүк угланыышкыннарлыг. Тыва дыл эртеми төрөөн дылынга ынак, аңаа хумагалыг болурун база дыл дугайында билигни ханы шиңгээдирин, национал бот-үзелиниң бедик болурун уругларга хевирлээр, ук эртемни өске эртемнер-биле холбаалыг шиңгээдириниң аргаларын дилеп тыварынга өөредир.

Төрөөн дылын медерелдии-биле өөренирин, ону ажыглаарын сагыш-сеткили-биле бадыткап үнелээри, аас болгаш бижимел шын чугаага кижизиттингени тыва кижиниң ниити культуразының көргүзүкчүзү болур деп билиишкин-биле уруглар таныжар болгаш бүгү назынында медереп артып каар.

Дылдың чурумалдыг аргаларының домакта, харылзаалыг сөзүглелде ажыглалын, оларның чечен чогаалдарга ужур-дузазын тодарадып өөренир.

Уругларны шын чугаалап өөрениринге, логиктиг угаап-боданырынга, делгем боданып, интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадырынга өөредилге номнарының сөзүглелдери, онаалгалары болгаш мергежилгелери деткимчени көргүзөр.

1.3. Программаны күүседириниң принциптери

Төрөөн дылды өөрөдиринин принциптери ӨФКС-тин негелделерин күүсөдиринге таарымчалыг байдалдарны тургузар: *дес-дараалашкааның, эртемге дүүшкээниң, медеделдиг шиңгээдиринин принциви, теорияны практика-биле холбаарының* принциви.

Дес-дараалашкааның принциви тыва дыл эртеминин уjur-утказын бөдүүнүндө нарынчыне шиңгээдип, арга, мергежилдерни билигни херек кырында боттандыраынчыне углаар.

Эртемге дүүшкээниң принциви чугааның бүгү хевирлеринин (үннү, сөстү, домакты херек кырында дыңнап, чугаалап, номчуп, бижип, сайгарары) сырый харылзаалыын эртемге даянып тодарадыры болгаш чугааның янзы-бүрү байдалдарында билиин бадыткап шыдаар арга-шинээн хевирлээринчыне углаар.

Медерелдиг шиңгээдиринин принциви чоннуң угаан-бодал, сагыш-сеткил, мөзү-бүдүш культуразының үнөзин дөзүнүн төрөөн дылда кадагалаттынып артканын, национал бот-медерелдин хевирлеттинеринге ооң кайгамчыктыг улуг салдарлыын, уjur-уткалыын, өөрөнип турар эртемин ханы шиңгээдиринчыне углаар.

Теорияны практика-биле холбаарының принциви шиңгээткен билиглернин амыдыралда туружун илередир, теоретиктиг билиглерни ажил-амыдыралдың тургустунуп келир янзы-бүрү чорудулгазының үзөндө чогулчалыг, шын ажыглап өөрөниринчыне углаар.

Дидактиканың ниити принциптери тыва дылды эге школага өөрөдиринин уjur-утказынга дүтжүп турар.

Тыва дылдың үннөр болгаш үжүктөрин өөрөнир үдө “беленинден бергезинчы”, “бөдүүнүндө нарынчыне” деп принциптерге кол даяныр. Чижек ажилчын программа тыва дылдың теориялыг айтырыгларын шиңгээдирин колдуунда дес-дараалашкак (чадаланчак) принцип ёзугаар чорударын чукулалаан болгаш, үстүкү класстарга уругларның дыл дугайында өөрөнгөн билиглерин улам делгем, ханы болдураынчыне кичээнгейни углап турар.

Төрөөн дылды өөрөдиринин методтары, аргаларынга хамаарыштыр чөрүлдээ-дилээшкинниг (проблемно-поисковый) болгаш сагынгыр-тывынгыр (творческий) ажил-чорудулгаже кичээнгей углаарын программада сүмөлөп турар. Ук арга, метод кандыг-бир чөрүлдээ, карышкактыг байдалдар тургустунуп келгенде азы тургузуп тургаш, уругларны ук чөрүлдээлерге, байдалдарга хамаарыштыр боттарының даап бодап турарын илередип, бодаптарын шынзыдып, түңнөп, үнгөн түңнелдерни деңнеп сайгарар ажил-чорудулгага белеткээр, оларның бот-тускайлаң ажилдаар харык-шинээн сайзырадыр. Өөрөдиринин мындыг аргалары билигни шиңгээдиринчыне уругларның чүткүлүн оттурар, салдыган сорулганы болгаш ону боттандыра ажил-чорудулганың кол уг-шин тодарадырынга, шын угаап боданырынга, билигни шиңгээдиринин оруктарын шын планнап, хынап, түңнөп өөрөдиринге уругну чаңчыктыраар. Чөрүлдээ-дилээшкинниг болгаш сагынгыр-тывынгыр ажилдаарын организаастаар арга, методче кичээнгейни углаары бодунуң ажил-чорудулгазының уг-шин таарымчалыг болдуруп ажилдаарынга башкыга идиглиг: уруглар-биле ниити азы бот-тускайлаң хамаарылгалыг болуру, кандыг аргаже кичээнгей салыры, бичии кижилернин сонургалдарын, салым-чаяанын тодарадыры...Шиитпирлээр уjurлуг чаңгыс айтырыгга хамаарыштыр аңгы-аңгы үзел-бодал, аргалар бар болганда, бодунуң болгаш өскелернин туружунгахүндүткелдиг болурунчижеглеп киирген арга-методтар сүмөлөп турар.

1.4.Эге школаның өөрөдилге планында тыва дыл эртеминин туружу

Өөрөдилге планынга хамаарыштыр РФ болгаш ТР-ның өөрөдилге яамыларының дужаалдарын үндөзине алыр таварылгалар тургустунуп кээр. Ындыг таварылгада школаның онзагайын, угланышкынын барымдаалап, тыва дылды өөрөдир шактар хуваалдазынга өскерилгелер туруп болур, чижек ажилчын программаны кылып тура, өскерилгелерни демдөглээрде дужаал, чарлыктарга даянганын тодарадыр.

Россия Федерациязының төрөөн дылдар өөрөдиринге хамаарыштыр бердинген шактар санын ёзугаар алырга, эге школага дылды өөрөдиринге ниитизи-биле 505 шак

бердинген. Ооң иштинден: 1-ги класска - 165 шак (неделяда 5 шак, өөредилге неделялары 33), 2-ги класска - 102 шак (неделяда 3 шак, өөредилге неделялары 34), 3-кү класска - 136 шак (неделяда 4 шак, өөредилге неделялары 34), 4-кү класска -102 шак (неделяда 3 шак, өөредилге неделялары 34).

2017-2018 өөредилге чылында Тыва Республиканың өөредилге яамызының бадылааны-биле шактар хуваалдазы:

1-ги класска - 99 шак (неделяда 3 шак, өөредилге неделялары 33), 2-ги класска - 102 шак (неделяда 3шак, өөредилге неделялары 34), 3-кү класска - 102шак (неделяда 3 шак, өөредилге неделялары 34), 4-кү класска -102 шак (неделяда 3 шак, өөредилге неделялары 34). Бо таварылгада ниитизи-биле 405 шак бердинген болу бээр.

Тематиктиг чижек планнаашкынны кылып тура, авторлар Россия Федерациязының төрөөн дылдар өөредиринге хамаарыштыр бердинген шактарга даянып кылган. Ажылчын программаны кылып тура, башкылар үстүндө тайылбырларны үндезинге ап, шактар үлелгезинге өскертилгелерни кылып.

I.5. Эге школага тыва дыл эртемин шиңгээткениниң түннелдери

Предметтиг түннелдер:

- тыва дыл күрүне дылы, ону өөренири чугула дээрзин медресеп билири;
- дыл эртеминин адырлары: үн (фонетика), сөс (лексика), сөс тургузуу, чугаа кезектери (морфология) болгаш домак, сөс каттыжышкыннары (синтаксис), сөзүглел дугайында эге билиглерни шиңгээдип алыры;
- тыва дылда өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрни шын адаары, оларның үжүктерин шын бижиирин шиңгээдип алыры;
- сөс эгезинге, ортузунга болгаш сөөлүнге ажык эвес үннерни адаарының онзагайын шиңгээдири, өөрөнгөн дүрүмнерин бижимел болгаш аас чугаага шын ажыглаары;
- бердинген сөзүглелдерден фонетика, орфография, пунктуацияның дүрүмнеринге хамаарышкан сөстөрни тып, оларны дүрүмгө дүүштүр тайылбырлап билири;
- чугаа кезектерин бот-боттарындан ылгап, онзагай талаларын сайгарып, аас, бижимел чугаага ажыглап билири;
- тыва дылдың чугаа нормаларын, диалог болгаш дорт чугаа үезинде, чугаа чорудулгазының кандыг-даа байдалында ажыглап билири;
- тыва дылда чүве адының падежтеринин орус дылдан ылгалын тодарадып билири;
- чүве адының падеж кожумактарын аас чугаага шын ажыглап билири, шын бижири;
- кылыг сөстөринин үе кожумактарын аас чугаага шын илередип билири;
- тыва дылда чугула кежигүннеринин туружун медреселдii-биле билип алыры, орус дыл-биле деңнээри;
- сорулгаларынга дүүштүр нарын эвес аас болгаш бижимел монолог, диалог чугааларны шын тургузуп, ажыглап билири;
- тыва дылда кыска болгаш узун ажык үннерлиг, сөс эгезинге дүлөй болгаш ыткыр үннерлиг сөстөрни шын адаары;
- бижимел ажылдарны частырыг чок күүседири, ук ажылдарны бот-тускайлаң хынап, эдилге-чазылга кылырынга чаңчыгып өөренири;
- тыва дылга шинчилел ажылдарны, төлевилелдерни күүседириинин эге чаңчылдарын шиңгээдип алыры;
- тыва дылда үлегерлээн сөстөр дугайында эге билигни алыры;
- тыва дылды төрөөн дылым деп хүндүлээри, хумагалаары, үнелээри.

Метапредметтиг түннелдер:

- тыва дыл эртеминге хамаарышкан чугула медээлерни словарьлардан, тайылбыр номнарындан (справочниктерден), интернеттен тып, чыып, сайгарып, бөлүктөп, тайылбарлап, таарыштыр ажыглап өөрениринин эге чадазын алыры;

- бодунуң бодалын шынзыдып, чижектерге бадыйткап, өскелерниң медээзин дыңнап, хүлээп билири;
- бодундан бичии назылыг кижилер, эш-өөрү, улуг кижилер-биле аразында чөптүг диалог чорудуп билири;
- ажылды күүседирде, ниити сорулгаларны салып, ону шиитпирлээр аргаларны тып билиринге чаңчыгары;
- бодунуң болгаш эжиниң ажылын шын үнелеп, кады ажылдажылганы чорудуп билири;
- тыва дыл эртеминге эки түңнелдерни, быжыг билигни чедип алыры-биле бодунуң назы-харынга, арга-шинээнге, салдынган сорулгаларын дүүштүр ажыл-чорудулганы планнап, хынап, түңнөп, шын үнелеп билири;
- тыва дыл эртеминге хамаарышкан билиглерни, терминнерни эртемден дашкаар, өске эртемнер-биле холбап, деңнеп, хайгаарап, ниити медээден чугулазын ылгап, херек кырында ажыглап билири.

Бот-тускайлаң чедип алыр түңнелдер:

- тыва дыл – күрүне дылы, харылзажылганың чепсээ ону өөренири чугула дээрзин медресеп билири;
- Тыва Республикада чурттап чоруур хөй чоннар бот-тускайлаң төрөөн дылдыг дээрзин билип алыры;
- дыл чоннуң культуразын, ёзу-чаңчылдарын камгалап чоруур ниитилел ужур-уткалыг билиишкин дээрзин медресеп, угаап билири;
- тыва дыл болгаш орус дыл Тыва Республиканың күрүне дылдары деп билири;
- аас болгаш бижимел чугаа кижиниң ниити культуразының болгаш хамааты туружунуң көргүзүкчүзү деп чүвени медресеп билири;
- чугаа кижиниң культуразының деңнелиниң көргүзүкчүзү деп чүүлдү билири;
- Төрөөн чуртунга, Россияның чонунга болгаш ооң төөгүзүңгө чоргаарланып чорууру;
- “тыва нацияның төлү мен” деп медресеп, бодун ниитилелге шын алдынып билири;
- гуманисти болгаш демократчы үнелиг чүүлдерниң уг-шиин билири;
- өске чоннарның чүдүлгезин, төөгүзүн, культуразын болгаш ёзу-чаңчылдарын хүндүлөп чаңчыгары;
- амыдыралдың хөгжүлдө, сайзыралынга бодун кириштирери, шинчилел ажылдарынга сундулуг болуру;
- эртем-билигниң ажыктыын медресеп билири,
- бот-тускайлаң эки түңнелдерни чедип алыр сорулгазын, харысаалгалыг чоруун сайзырадыры;
- чараш чүүлдерни эскерип, үнелеп билирин болгаш эстетиктиг билиглерин сайзырадыры;
- бодундан улуг улус база эш-өөрү-биле эп-найыралдыг харылзааны тудуп, маргылдаалыг айтырыгларны эптиг шиитпирлеп билирин чедип алыры.

I.6.Өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларның (УУД) түңнелдерин тодарадырының характеристиказы

1 КЛАСС

Өөредилгенишингээдириниң бот-тускайлаң бүгү талалыг кылдыныглары:

1.«Ада (төрөөн)-чурт», «өг-бүлө», «кижи», «бойдус», «эки чүүлдер» дээн уткалыг үндезин ыдыктыг чүүлдерни медреселдii-биле билип, үнелээри болгаш сагыжынга чоок хүлээп алыры.

2.Өг-бүлезин, ада-иезин, төрөлдерин чоок кижилерим деп медресеп билип, хүндүлээри.

3.Өөредилгени сонуургап, олче сундугары, өөреникчинин ажил-чорудулгазын бодунга чоок хүлээп алыры.

4. Кижилернин аразында харылзажырынын дүрүмнери езугаар, амыдыралчы байдалдарны база чогаалдар маадырларынын кылдыныгларын үнелеп билири.

Өөредилгени шингээдиринин башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Башкынын удуртулгазы-биле ажилчын олудун организастан билири.

2. Башкынын удуртулгазы-биле кичээлге болгаш кичээлден дашкаар, өске-даа амыдыралчы байдалдарда кылып турар чүүлдеринин сорулгазын медресеп билири.

3. Башкынын удуртулгазы-биле кичээлге болгаш кичээлден дашкаар, өске-даа амыдыралчы байдалдар үезинде кылып чүүлүн планнап, тодарадып билири.

4. Ажылынга шугум, үш-булуңчук дээн херекселдерни ажыглаары.

Өөредилгени угаап-шингээдир бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Ном-биле ажилдаарынын чурумун, өөренир чүүлүнге хамаарыштыр билир билиин тодарадыры.

2. Өөредилге номундан херек чүүлдерни тывары база башкынын айтырыгларынга харыылаары.

3. Чүвөлөрнин дөмөй база аңгы талаларын тодарадыры, оларны деңнээри.

4. Онзагай им-демдектер, схемага даянып, чүвөлөрни бөлүктээри.

5. Номчаан, дыңнаан чүүлүнүн утказын чугаалаары, темазын тодарадыры.

Өөредилгени харылзаа чорудар бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Амыдыралчы байдалдар азы кичээл үезинде, диалог хевиринге чугаалажыры.

2. Башкынын база эштеринин айтырыгларынга харыылаары.

3. Мендилежири, байырлажыры, четтиргенин илередири, ниитизи-биле, эвилең-ээлдек болурунун дүрүмнерин сагыры.

4. Өске улустун чугаазын дыңнаары, билири.

5. Эштери-биле кады-ажылдажылгага киржири.

2 КЛАСС

Өөредилгени шингээдиринин бот-тускайлаң бүгү талалыг кылдыныглары:

1. «Тайбың чорук», «езулуг эш», «шыдамык чорук», «ада (төрээн)-чурт», «өг-бүлө», «бойдус», «эки чүүлдер» дээн үндезин ыдыктыг чүүлдерни үнелээри болгаш хүлээп алыры.

2. Чонун, чуртун хүндүлөп өөренири.

3. Өөренирин күзелдии-биле сонуургаары, өөредилгениң утказын, эртем-билигнин ужур-дузазын билири.

4. Кижилернин аразында харылзажырынын дүрүмнери езугаар, амыдыралчы байдалдарны база чогаалдар маадырларынын кылдыныгларын үнелеп билири.

Өөредилгени шингээдиринин башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Ажилчын олудун организастан билири.

2. Кичээлге болгаш кичээлден дашкаар ажил-чорудулга үезинде, ниити чурумга чагыртыры.

3. Боду азы башкынын удуртулгазы-биле өөредилге ажил-чорудулгазынын сорулгаларын тодарадыры.

4. Башкынын удуртулгазы-биле кичээлге болгаш кичээлден дашкаар, өске-даа амыдыралчы байдалдарда кылып, кылып турар чүүлдеринин сорулгазын медресеп билири.

5. Башкынын үлегери-биле, кылган ажылын дүүштүрери.

6. Ажил-чорудулга үезинде чугула херек дериг-херекселдерни шын ажыглап билири.

7. Кылган ажылын хыналда соонда эдип-чазап билири.

8. Кылган ажылынга хамаарыштыр шын үнелелди берип билири (берге азы чиик болганы дээш о.ө.).

Өөредилгени угаап-шингээдир бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Ном-биле ажилдаарының чурумун, өөренир билиинге хамаарыштыр билир, билбес чүүлдерин илередип тодарадыры.

2. Өөредилге номундан чугула херек медээни илередип тып билири база башкының бөдүүн, нарын айтырыгларынга харыылаары, бодунуң айтырыглар салып билири.

3. Аңгы-аңгы им-демдектерге, схемаларга даянып, чүвөлөрни бөлүктээри, деңнээри.

4. Номчаан, дыңнаан чүүлүнүң утказын эдерти чугаалаары, чугааның планын тургузуп билири.

5. Кылыр ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр херек медээлерни дилеп, шилип тывары.

6. Херек чугула медээлерни, чүүлдерни номнардан, словарьлардан болгаш өске-даа үндезиннерден дилеп тывары.

7. Хайгаарап тургаш, боду ниити түннелдерни үндүрүп билири.

Өөредилгени харылзаа чорудар бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Чугааның диалог хевирин ажыглаары, өскөлөрни дыңнаары, билири. Кандыг-даа бодалдарга, чүүлдерге хамаарыштыр бодунуң туружун, бодалдарын илередип билири.

2. Чугааның байдалдарынга дүүштүр, бодалдарын аас болгаш бижимел шын илередип билири.

3. Номда бердинген азы чогаал сөзүглелдерин иштинде болгаш ыткыр кылдыр номчууру, номчаан чүүлүнүң утказын билири.

4. Эш-өөрү-биле кадыажылдажылгага киржиپ билири.

3 КЛАСС

Өөредилгени шингээдириниң бот-тускайлаң бүгү талалыг кылдыныглары:

1. «Тайбың чорук», «езулуг эш», «шыдамык чорук», «ада (төрөөн)-чурт», «өг-бүлө», «бойдус», «эки чүүлдер», «шынчы чорук», «бот-боттарын» билчири дээн чергелиг үндезин ыдыктыг чүүлдерни медреселдii-биле билип, үнелээри болгаш сагыжынга чоок хүлээп алыры.

2. Төрөөн чонунуң, чуртунуң база өске-даа чоннарның езу-чаңчылдарын хүндүлээри.

3. Өөредилгениң ужур-утказын билири, улаштыр сонуургалдыг өөренирин күзээри.

4. Мөзү-бүдүштүг болурунга, ыдыктыг, сүзүктүг чүүлдерге хамаарышкан езулалдарны, амыдыралчы байдалдарны медреселдii-биле билип, чогаалдар маадырларының кылдыныгларын үнелеп билири.

Өөредилгени башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Кылыр ажылының сорулгазынга дүүштүр, ажылчын олудун организаптап билири.

2. Кичээлге болгаш кичээлден дашкаар ажил-чорудулга үезинде, кылыр ажил-чорудулгазының чугулазын тодарадыры.

3. Өөредилге ажил-чорудулгазының сорулгаларын тодарадыры.

4. Кичээлге болгаш кичээлден дашкаар, өске-даа амыдыралчы байдалдар үезинде кылыр ажылының уг-шиин башкының удуртулгазы-биле планнап билири.

5. Ажылды мурунунда кылып турганы-биле деңней эскерип көрүп, бердинген үлегер-биле шүүштүрүп, кылган ажылының харыызын шын тодарадып билири.

6. Ажылды кылырының планынга, чурумга дүүштүр, кылган ажылын сайгарып, эдип-чазап билири.

7. Күүседир ажылынга хамаарыштыр тускай номнарны болгаш өске-даа херек медээлерни ажыглап билири.

8. Кылган ажылын негелделерге дүүштүр шын үнелеп билири.

Өөредилгени угаап-шингээдир бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Ном-биле ажылдаарының чурумун, өөренир билигге хамаарыштыр билир, билбес чүүлдерин шын тодарадып билири. Өөренимээн чүүлүнге хамаарыштыр ажылын планнап билири.

2. Өөренимээн чүүлүнге хамаарыштыр, кандыг немелде медээлерни ажыглап болурун баш удур медреселдиг планнап билири. Херек чүүлдерни словарь, энциклопедия, тускай литературадан болгаш оон-даа өске үндезиннерден шилип тып билири.

3. Сөзүглел, таблица, янзы-бүрү иллюстрация, схемалардан херек медээлерни чүүлдештирип тывары.

4. Таблица, схемаларга өөренимээн чүүлүн көргүзүп бадыткап билири.

5. Аңгы-аңгы чүүлдерни, болуушкуннарны бөлүктээри, деңгээри.

Өөренилгени харылзаа чорудар бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Амыдыралчы байдалдар азы кичээл үезинде, эш-өөрү-биле диалог хевиринге чугаалажып, улусту дыңнап билири; бодунуң туружун, бодалдарын шын илередип, бадыткап билири.

2. Өөренилге үезинде, чугааның байдалдарына дүүштүр, бодалдарын аас болгаш бижимел шын илередип билири.

3. Кандыг-даа сөзүглелдерни караа-биле азы ыткыр номчууру, номчаан чүүлүнүн утказын шын билип турары.

4. Эш-өөрү-биле кады-ажылдаарының байдалдарын билири.

5. Бодунуң туружун илередип, чижектерге бадыткап, бодунуң кылдыныгларына хамаарыштыр шүгүмчүлелдиг туруштуунуң хевирлеттингени.

7. Өске кижиниң бодалын, туружун билири.

8. Эштери-биле дугуржуп билири, өөрү-биле кадыажылдаарының байдалдарын тургузуп билири.

4 КЛАСС

Өөренилгени шынгадыриниң бот-тускайлаң бүгү талалыг кылдыныглары:

1. «Ада-чурт», «өг-бүлө», «бойдус», «эки чүүлдер», «тайбың чорук», «езулуг эш», «шыдамык чорук», «шынчы чорук», «бот-боттарын билчири», «чон», «нация» дээн үндезин үндезин ыдыктыг чүүлдерни медреселдиг-биле билип, үнелээри болгаш сагыжынга чоок хүлээп алыры.

2. Төрээн чонунуң, чуртунуң база өске-даа чоннарның ыдыктыг (сүзүктүг) чүүлдерин, езу-чаңчылдарын хүндүлээри.

3. Өөренилгениң ужур-утказын дараазында чаада медреселдиг угаап билири.

4. Россия хамаатызының көрүжүнден тыва чонунуң мөзү-бүдүш, ыдыктыг, сүзүктүг чүүлдеринге хамаарышкан амыдыралчы байдалдарны шын сайгарып, чогаалдар маадырларының кылдыныгларын үнелеп билири.

Өөренилгени башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Кылыр ажылының сорулгазына дүүштүр, ажил-чорудулганы чорударының дес-дараалашкаан тодаргай, шын тургузуп билири, херек апарганда эдип-чазап көөрү, бодунуу-биле үнелээри.

2. Өөренилге болгаш өске-даа ажил-чорудулга үезинде ажилга херек немелде литератураны база тускай херекселдерни чөптүг ажыглап билири.

3. Кылган ажылын үнелээриниң негелделерин тодарадыры, бодунуу-биле үнелээри.

Өөренилгени угаап-шынгадыр бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Өөренилге ному-биле ажылдаарының чурумун, өөренилге үезинде, билир, билбес чүүлдерин номдан тып, тодарадып билири. Өөренир темазына хамаарыштыр ажылын планнап билири.

2.Өөренир билигте дүүштүр немелде кандыг медээлерни ажыглап болурун баш удур медресе билири. Херек словарь, энциклопедия, тускай электроннуг дискилер, интернет четкилери дээн чижектег медээлер тывар үндөзүннөрни шилири.

3.Аңгы-аңгы медээлерни, чүүлдерни, болуушкуннарны деңнээри, бөлүктээри, аңгылаары, түннээри.

4.Бодунуу-биле түннелдерни үндүрери, бадыткаары чугула херек медээлерни аңгы-аңгы аргалар ажыглап тургаш шынзыдып көргүзери, тывары, тодарадыры.

5.Кандыг-бир чаа чүүлдүң утказын шилип, тып тургаш аңаа хамаарышкан билигни, дүрүмнү тодарадыры, кысказы-биле азы делгеренгей кылдырчугаалап дамчыдары.

Өөрөдигени харылзаа чорудар бүгү талалыг кылдыныглары:

1.Чугаалажып, харылзажып турар үеде, өске улусту дыңнаары, билири база бодунуң туружун, бодалдарын чиге, тода илередири.

2.Янзы-бүрү байдалдарга дүүштүр, бодалдарын аас болгаш бижимел чугаага илередири.

3.Кандыг-даа сөзүглелдерни карак-биле болгаш ыткыр кылдыр медреселдиг номчууру, номчаан чүүлүнүң утказын угап билири.

4.Эш-өөрү-биле сүмележип, кады ажылдаары.

5.Бодунуң туружун бадыткалдыг барымдааларга даянып, шын илередири.

6.Шүгүмчүлелдиг боданып билири, өскөң бодалын, туружун үнелээри.

7.Кандыг-бир айтырыг шийтпирлээрде, өскөлөр-биле дугуржуру, өөрү-биле кады ажылдап билири, деңге хүлээп алган шийтпириниң түннелин медресе билири.

1.7.Эге школага тыва дыл эртемниң шингээдиң алганынга хамаарыштыр уругларны билииниң деңгелин хынаар ажылдарны хевирлери

Тыва эге школаны дооскан өөреникчилерниң төрөөн дылынга ниити билиин өөрөдиге чылының эгезинде, төнчүзүнде чорудар. Класс бүрүзүңге өөрөнгөн темалар соонда, уругларны билиин хынаары-биле ажылдарны янзы-бүрү хевирлерин шилирин школаның удуртулгазының планы, эртемниң башкызының шилилгези-биле таарыштыр чорударын сүмележир. Башкыларны чөвүлел хуралынга бадылаар.

Эге класс өөреникчилериниң психологтуг байдалын өөрөнип тура, хыналда ажылдарны неделяның понедельник болгаш четверг хүннеринде чорударын сүмелевейн турар. Хыналда ажылдарны вторник болгаш среда хүннеринде эрттирерин сүмелээр. Өөреникчи бердинген онаалгаларны алдан хуузун кылып каан болза, хыналда ажыл күүсеттинген деп санаттынар. Билиг хыналдазының үезинде уругларны кадынының байдалын барымдаалап, хыналда ажылдарны таарымчалыг байдалдарга дүүштүр кылып чорударын кичээнгейге алыр.

Эге школаның “Тыва дыл” эртемниң өөрөдигениң шынарын илередир ажылдарны чижек хевирлери (ажылдарны хевирлерин чижекке кирип турар болганда, башкы ук ажылдарны бодунуу-биле тургузуп аар дээрзи билдингир):

Хыналда ажылдарны тема аайы-биле чорударының чижээ	Уругларны шингээдиң алган турар ужурлуг арга, мергежилдери
Эге хыналда.	1.Сөстөрде кандыг дүрүм кирип турарын эскерип, чинектер-биле бадыткап билири. 2.Кылган чазыгларын шын (дүрүм ажыглап) эдиң билири. 3.Билир дүрүмнеринге даянып билири. 4.Сөстүң лексиктиг утказын тодарадып билири. 5.Сөстүң утказын барымдаалыг (чижекке) илередиң билири. 6.Сөс тургузуун шын сайгарып билир. 7.Сөстөрни утказының аайы-биле бөлүктөп билири. 8.Өөрөнгөн темаларынга дүүштүр дүрүмнерни ажыглап билири (чижээ: кылыг сөзүнүң арыннарга, саннарга өскөрүлүп чорууру дээн хевирлиг).
Онаалгаларлыг ажылдар.	1.Сөстүң шын бижилгезинге хамаарыштыр дүрүмгө дүүшкөн чижектерни харызынга кириштирери. (Чижээ: Тыва, турар. Дүрүмү: сөс эгезинге т бижиири). 2.Шын бижилгениң дүрүмнерин чугаалап билири. 3.Сөстүң падежин илередири, шын бижилгезин тодарадыры. 4.Эжиниң харызынга үнелел бээри.

	5.Ажылды бижип күүседип тура, бодунуң бодалын шын илередип билири. 6.Бодунуң бодалын бадыткалдыг илередип билири.
Сөс тургузуу.	1.Сөстүң дазылын тодарадып билири. 2.Өскөртпиге кожумактарын аңгылап билири. Бижикке шын демдегтээри. 3.Чогаадылга кожумактарын аңгылап билири. Бижикке шын демдегтээри. 4.Күүсеткен ажылын деңнеп, хынап билири. 5.Дазыл соонга кожумактарның дес-даралаашкаан билири. Чурт-та-кчы-лар-га. 6.Сөстүң дазылынга дүлөй ажык эвес үннерниң үжүктериниң соонга кожумактар немежирге ыпкыр ажык эвес үнче шилчий бээри.
Й үннүг, Ъ демдек кирген база үлегерлээн сөстөрниң шын бижилгези.	1. Сөстүң шын бижилгезин дүрүмгө дүүшпүрүп билири. 2. Онаалгага немей чижектерни кириштигери. 3. Харьыны дүрүм-биле бадыткап билири.
Сөс.	1. Утказы. 2. Кайы чугаа кезэңге хамааржырын тодарадып билири (4-кү класстың номунда кириген морфологтуг сайгарылганы класстан классче чоорту кылып чорудар).
Сөстүң грамматиктиг уткаларын билиринге ажылдар.	1. Чүве адынга хамаарышкан дүрүмнерни билири (хуу азы ниити, сан, падеж, хамаарылга хевириниң кожумактары). 2. Демдек адынга, сан адынга, кылыг сөзүңге, аг орнунга, наречиеге хамаарышкан дүрүмнерге дүүшпүр онаалгаларны кылып билири. 3. Грамматиктиг онаалгалыг диктантыларны кылыры. 4. Чугаа кезектеринге хамаарышкан онаалгаларны кылып билири.
Домак. Домактың хевирлери.	1. Бөдүүн, нарын домактарны ылгап билири. 2. Домактың чугула кижигүннерин тодарадып, оларның кандыг чугаа кезээ-биле илереттингенин тодарадып билири. 3. Домактың ийиги черге кижигүннерин айтып, оларның кандыг чугаа кезээ-биле илереттингенин тодарадып билири. 4. Домактың утказының аайы-биле ылгалын тодарадып, домакка характеристика бээриниң эге билиин билири. 5. Домакка бижик демдектерин шын салып билири (адалга, чаңгыс аймак кижигүннер аразынга...).
Түңнел хыналда ажыл.	Чыл дургузунда өөрөнгөн темаларын херек кырында ажыглап билири (сөзүглел-биле ажыл, фонетиктиг, морфологтуг сайгарылгалар, тестилер, диктант, чогаадыкчы ажылдар, төлөвилелдер.)
Билиг хынаар ажылдарының чижектерин кириген. Башкы өөреникчилерниң ниити деңнелин, кадыкшылының байдалын барымдаалап, чыл дургузунда өөрөдигениң шынарын илередир ажылдарын боду тодарадып ап, ажылдарны баш бурунгаар белепкээр.	

Тыва дыл эртеминге чорудар хыналда ажылдарның чижек планы

№	Хемчеглер	Класс	Хыналданы чорударының чадазы	Үнелээри	Хуусаазы
1	Эге диагностика	1-4	Школа иштинге	Школа деңнелинге	Чыл эгезинде
2	Тодаргай үеде, тематиктиг хыналда	1-4	Школа иштинге	Школа деңнелинге	үргүлчү
3	Улдуңнар аразында (хыналда, тематиктиг ажылдар)	1-4	Школа иштинге	Школа деңнелинге	Улдуң төнчүзүндө
4	Улдуңнар аразында (хыналда, тематиктиг ажылдар)	1-4	Школа иштинге, кожуун деңнелиг	Школа, кожуун деңнелинге	Улдуң төнчүзүндө (шилилгелиг)
5	Түңнел үнелээри	1-4	Школа иштинге, кожуун деңнелиг	Школа, кожуун деңнелинге	Өөрөдиге чылының төнчүзүндө (шилилгелиг)
6	Регионалдыг хыналда	4	Регионалдыг хыналда	Республика деңнели	Өөрөдиге чылының төнчүзүндө

Тыва дыл эртеминге уругларның билииниң шынарын илередиринге бижимел ажылдарның хевирлери

Бижимел ажылдарга диктантылар (онаалгалыг диктантылар), эдертиглер (төнчүзүн чогаадып бижиир эдертиглер...), бердинген болгаш хостуг темаларга чогаадыг бижири, монолог болгаш диалог чугааларның аудиобижилгезинге хамаарышкан онаалгалыг ажылдар, «өөреникчинин демдеглели», бот-хыналда болгаш бот-сайгарылгалыг ажылдар болгаш оон-даа өске ажылдар хамааржыр.

Доозукчунуң билиинин шынарын тодарадырынга тыва дыл эртеминге түңнел демдээ, бүдүн өөредилге чылында чыгдынган шылгараңгай шаңналдары-биле (хүндүлел бижик, өөрүп четтиришкин...) үнелеттинерин башкылар чөвүлелинин шиитпири езугаар кылып болурун ӨФКС-та айтып турар.

ЕГЭ хевиринге онаалга (номчулга болгаш онаалга күүселдези)

Шын номчулга:

89 сөстүг сөзүглелди номчууру болгаш айтырыгларга шын харыылаары – демдээ 3.

100 сөс болгаш шын харыылаан – демдээ 4.

120 сөс болгаш шын харыылаан – демдээ 5.

Орфография болгаш пунктуация талазы-биле билигнин шынарын тодарадырының чижээ: шын бижилгениң дүрүмнерин билири (өөренген темаларының ужур-утказынга дүүштүр);

80 – 90 хире сөстүг сөзүглелди частырыг чокка дүжүрүп бижири;

70–80 хире сөстүг сөзүглелди диктант хевиринге өөренип эрткен темаларга дүүштүр бижири;

бодунуң шилээни азы бердинген сөзүглел-биле ажыл (орфографтыг болгаш пунктуастыг частырыгларны илередип тывары, дүрүмүн чугаалаары).

Бижимел ажылдар хевирлери	1 класс	2 класс	3 класс	4 класс
Диктант	Үжүк өөредилгезинин үезинде 10 – 13, оон соондагы үеде 22 – 23 сөс	Бирги чартык чылда 18– 30 сөс. Ийиги чартык чылда 30 – 40 сөс	Бирги чартык чылда 40– 50 сөс. Ийиги чартык чылда 50 – 60 сөс	Бирги чартык чылда 60– 70 сөс. Ийиги чартык чылда 70 – 80 сөс
Эдертиг	20–30 хире сөс	30 – 50 хире сөс	50 – 80 хире сөс	80 – 110 хире сөс
Чогаадыг	5 хире бөдүүн тургузуглуг домактар	20 – 30 хире сөс	40 – 50 хире сөс	70 – 80 хире сөс

Өөреникчилернин сайзыралының деңгелин барымдаалап, школаның хевиринге дүүштүр бижимел хыналда ажылдарның хемчээлин башкылар чөвүлелинге, МК хуралынга тодарадыр.

Эдертиглер болгаш чогаадыгларның хемчээли улуг эвес, темага дүүшкек, амыдырал-биле холбашкан болур.

Эдертиг болгаш чогаадыг бижииринге, чижеглеп алырга, 1 шак чарыгдаар. Бижимел ажылдарны күүседиринге башкының мурнунда салган сорулгазындан, ажылдың хемчээлинден хамааржыр (кичээлдин кезии азы бүдүн кичээл).

Өөредилге чылының дургузунда чеже бижимел ажылдарны (диктантылар, эдертиглер, чогаадыглар) чорудары ӨФКС-та айыттыглан негелделерге дүүштүр башкы боду планнап алыр.

II. ПРОГРАММАНЫҢ УЖУР-УТКАЛЫГ КЕЗЭЭ

II.1.Чугаа чорудулгазының хевирлери

Дыңнаары:

- харылзаалыг аас чугааның чоруп турар байдалын болгаш сорулгазын медреселдии-биле билип турары;
- дыңнап турар чүүлүн медреселдии-биле хүлээп билири;
- бердинген медээни дыңнап тура, ооң утказын, кол бодалын тодарадып, айтырыглар дузазы-биле эдерти чугаалап билири.

Чугаалаары:

- чугаа чорудулгазының сорулгаларына, байдалдарына дүүштүр кандыг-бир айтырыгны шиитпирлээринге хереглеп болгу дег, дылдың янзы-бүрү аргаларын чөптүг шилип, ажыглаарын шиитпирлээри;
- диалог чугааны херек кырында чорудуп билири;
- чугааны эгелеп, деткижип, төндүрүп база кичээнгейни хаара тудуп шыдаптар аргаларны билири;
- өөредилге сорулгаларына, аас чугааның хевирлеринге (чурумал, тоонуушкун, угаап бодаашкын) дүүштүр монолог чугааларны чорудуп билири;
- өөредилге үезинде болгаш амыдыралдың янзы-бүрү аңылчын байдалдарында чугаа этиказының (мендилежип, байырлажып, буруузун миннип, өөрүп четтиргенин илередип, дилег кылып...) нормаларын сагып өөренири;
- шын адалганың болгаш чугаа интонациязын орфоэптиг нормаларын сагыры.

Номчулга:

- сөзүглелдин утказын билип турары;
- херек медээни тывары-биле шилилгелиг номчулганы чорудуп билири;
- медээни номчаан сөзүглелинде бердинген аайы-биле тып билири;
- сөзүглелде бердинген медээ езугаар бөдүүн түннелдер үндүрүп билири;
- сөзүглелде медээни даап бодап өскертип, түннөп билири;
- сөзүглелдин тургузуунуң, утказының, дылының онзагай талаларын сайгарып база үнелеп билири.

Бижилге:

- бижик өөредилгезиниң үезинде үжүктөрнү, слогтарны, сөстөрнү, домактарны шын бижири;
- бижилгениң арыг-силиин, бижип ора, дурт-сынынга хамаарышкан негелделериниң эң бөдүүн, баштайгы чаңчылдарын сагып, тода, арыг-силиг бижири;
- өөрөнгөн дүрүмнеринге дүүштүр дүжүрүп бижири; адап бээрге, дүрүмнөр сагып, частырыг чок бижири;
- дыңнаан болгаш номчаан сөзүглелин эдерти (допчулай азы шилилгелиг) бижири;
- бичии уругларга тааржыр солун темалыг сөзүглелди азы боду чогааткан (сюжеттиг чуруктарга, кинофильмнерге, амыдыралга болган таварылгаларга даянып) улуг эвес хемчээлдиг чогаадыгларны бижири.

II.2. “Тыва дыл” эртемниң өөредилгезиниң системалыг курузу

Тыва дыл дугайында эге билиглер

Тыва дыл — Тыва Республиканың күрүне дылдарының бирээзи. Тыва Республиканың тугу, сүлдэзи, ыдык ыры.

Фонетика. Графика. Орфография

Чугаа үннери. Үн болгаш үжүктүң ылгалы. Тыва алфавиттиң үжүктери.

Кыска, узун база өк-биле адаар ажык үннер. Оларны бижикке демдеглээри. **Й** үннүг ажык үжүктөр.

Күшпүг, кошкак (дүлөй болгаш ыптыкыр), эң кошкак ажык эвес үннер. **Ф, ц, щ** деп үннер болгаш үжүктөр. Фонетиктиг сайгарылга.

Слог. Сөстөрнү көжүрери.

Улуг үжүктү хереглээри. Узун ажык үннерлиг сөстөрнү шын бижири. Кадыг демдек бижиир сөстөрнүң эге хевирлерин шын бижири (аът, эът, оът, каът, аыш-чем, дүыш, чүък, чөып, чаъс).

Сөс эгезинге **п – б, т – д, х – к** деп үннерниң үжүктөрүн шын бижиири. Сөс ишпинге катаптаан ажык эвес үннерниң үжүктөрүн шын бижиири.

Артынчыларның (-ла / -ле, -на / -не, -дыр / -дир, -дур / -дүр, -тыр / -тир, -тур / -түр ... -даа) шын бижилгези.

Чүве аттарының сан болгаш падеж кожумактарын шын бижиири. Демдек аттарының кожумактарын шын бижиири.

Тып, тик, төк, тырт, теп, тут деп сөстөргө кожумактар немежирге, шын бижиири.

Чаңчыл езугаар бижиир сөс эгезинге **т**-биле эгелеп бижиир сөстөр. Нарын сөстөр. Дефистеп бижиир нарын сөстөр. Хуу аттарны шын бижиири.

Орус дылдан үлегерлеп алган сөстөрни шын бижиири.

Лексика

Сөс болгаш ооң утказы. Синоним болгаш антоним сөстөр. Хөй уткалыг сөстөр.

Тыва чоннуң ниити чуртталгазын илередир тускай лексика: уран чүүл, ёзу-чаңчылдары, төрөл-бөлүк аймаа, өг-бүлө кежигүннери; кижиниң мага-бодунуң кезектериниң; азырал болгаш черлик дириг амыганның ниити аттары (шээр, бода, чылгы мал) дээш оон-даа өске.

Чугаа кезектери

Чүве ады, утказы, харыылаттынар айтырыглары. Хуу болгаш ниити чүве аттары. Укталган болгаш укталбаан чүве аттары.

Чүве аттарының сан болгаш падежтерге өскерлири. Домакка синтаксистиг ролло.

Демдек ады. Укталган болгаш укталбаан демдек аттары. Янзы-бүрү чүвөлөргө өң-чүзүнүн, амданын, хевирин, хемчээлин илередири. Удурланышкак болгаш чоок уткалыг демдек аттары. Домакка синтаксистиг ролло.

Сан ады. Түң болгаш дугаар сан аттары. Домакка синтаксистиг ролло.

Ат орну. Арынның ат оруннары, оларның падежтерге, саннарга өскерлири. Хамаарылга хевирин.

Кылыг сөзү. Болур болгаш болбас хевирлери. Кылыг сөзүнүн үези. Дужаал болгаш даар хевирлери. Кылыг сөзүнүн үелерге, арыннарга болгаш саннарга өскерлири. Домакка синтаксистиг ролло.

Наречие.

Эдеринчилер, эвилелдер болгаш артынчылар.

Сөстүн тургузуу

Сөс. Сөстүн уткалыг кезектери (дазыл, чогаадылга болгаш өскертилге кожумактары). Чаңгыс дазылдыг сөстөр.

Чаа сөстөр тыптырының эң неггереңгей аргалары. Чогаадылга кожумактары (– лыг/ – лиг/ – луг / –лүг дээш о.ө)

Домак. Интонация. Пунктуация

Чугаалаар сорулгазының аайы-биле домактарның бөлүктери (медээ, айтырыг, кыйгырыг), алгы домаа (үн аяны-биле). Улуг сек, биче сек, айтырыг, кыйгырыг демдектерин салыры.

Домактың чугула (кол сөс, сөглөкчи) болгаш ийиги черге кежигүннери (немелде, тодарадылга, байдал).

Чаңгыс аймак кежигүннерлиг бөдүүн домактар. Чаңгыс аймак кежигүннерниң үн аяны болгаш эвилелдер-биле (а, болгаш, ынчалза-даа, ынчангаш) каттыжары.

Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга бижик демдектери.

Харылзаалыг чугаа.Сөзүглел.

Аас болгаш бижимел чугаа сайзырадылгазы. Харылзаалыг чугаа чорудулгазы (дыннап, чугаалап, номчуп база бижип билири). Өөрөдигениң харылзаа чорудар бүтү талаалыг кылдыныгларын күүседирин. Өөрөдиге болгаш өг-бүлө байдалдарыңа таарыштыр чугааны тургузуп билири. Хууда хайгааралдарыңа (көргөн, дыннаан чүүлдеринге) үндэзилеп, улуг эвес хемчээлдиг сөзүглелдерни тургузары. Харылзаалыг сөзүглелдерниң хевирлери (тоожуушкун, угаап боданыышкын, чурумал).

Үннерни, слогтарны, сөстөрни, сөс каттыжыышкыннарын болгаш домактарны аңгылаары.

Сөзүглелди эдирти (долузу-биле азы кыска, шилилгелиг, сөзүглелдин төнчүзүн удур чогаадып ...) чугаалаары. Аянның номчулга.

БИЖИККЕ ӨӨРЕДИРИ БОЛГАШ ЧУГАА САЙЗЫРАДЫЛГАЗЫ

(165 шак)

Бижикке өөредири үш үеге чарлыр: белеткел (үжүглел мурнунуң) үези, үжүглел үези (номчулга, бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы); үжүглел соондагы үе (номчулга, бижилге, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы). Бижик өөредилгези үннүг анализ-синтезтиг методтуң аргалары-биле чоруттунар болгаш чугаа сайзырадылгазының кол деңгелдеринге (сөс, домак, харылзаалыг чугаа) быжыглаттынар. Бижик өөредилгези үннүг анализ-синтезтиг методтуң аргалары-биле чоруттунар. Тыва дыл эртемни өөренир эге чадада бирги классчылар дылдың үн системазының дугайында баштайгы бөдүүн билиглер-биле таныжар, үннерни бижикке тускай демдектер (үжүктөр) дузазы-биле демдеглээринге өөренир.

Анализтин аргалары:

1. Чугаадан домактарны аңгылаары.
2. Домактарны сөстерге чарары.
3. Домактан сөстү аңгылаары.
4. Сөстү слогтарга чарары, слогтарның санын тодарадыры.
5. Слогтан тодаргай үннү ылгап үндүрери, үннүң характеристиказын бээри.
6. Үннүң туружун тодарадыры.
7. Үннү үжүк-биле демдеглээри дээш оон-даа өске.

Синтезтин аргалары:

1. Үннерден слогтар тургузары.
2. Слогтардан сөстер тургузары.
3. Сөстерден домак чогаадыры.
4. Домактардан харылзаалыг чугаа тургузары.
5. Сөзүглелдер номчулгазы.

БЕЛЕТКЕЛ ҮЕЗИ (үжүглел мурнунуң) (10 шак)

Чугаа. Аас болгаш бижимел чугаа дугайында ниити билиг.

Домак болгаш сөс. Чугааны домактарга, домактарны сөстерге, сөстерни слогтарга, слогтарны үннерге чарары.

Слог. Сөстерни слогтарга чарары. Ажык үннерниң слогтар тургузар ролю-биле таныштырары. Сөсте слогтарның санын тодарадыры.

Үннер болгаш үжүктөр. Үн дугайында билиг. Дыңнап болгаш адап тургаш, үннерни ылгап билири.

Сөстерде ажык болгаш ажык эвес үннерни ылгап билири, сөстерниң слог болгаш үн талазы-биле сайгарылгазын кылыры (сөсте үннерниң саны, оларның онзагай ылгалдарын, үннүң сөстүң кайызында турарын тодарадыры). Сөстү слог болгаш үн талазы-биле схема-шыйыглар-биле дүүштүрүп көргүзери.

Бердинген үн кирген сөстерни тывары. Адап турар сөстү ооң слог болгаш үн тургузуун көргүскен схема-шыйыглар-биле дүүштүрери.

Ажык үннерни оларның онзагай демдектерин езугаар танып билири (аңгы турда база сөске аңгы-аңгы туруштарга чорда).

Белеткел үезинде чорудар ажылдарның хевирлерин дамчыштыр өөреникчилерниң кичээнгейин, шыдамыккайын, көөрүнүң меделерин сайзырадыры. Белеткел үезинде шын олуарынга, кыдыраашты шын салырынга, карандашты, демир-үжүктү шын тударынга чаңчыктырары; холдарны болгаш салааларны бижилгеге белеткээри; кыдырааштың арнында шугумнарның (ажылчын болгаш дузалал) уг-шиин эки билип алырынче уругларның кичээнгейин угландыраары, үжүктөрниң кезектерин бижидери.

ҮЖҮГЛЕЛ ҮЕЗИ (105 шак)

Үжүглел үезинде өөредир үннер болгаш үжүктөрни дөрт чадага хуваар.

Бирги чадада номчулгага өөредип тургаш, чедип алыр сорулгалар:

- үннүң үжүүн, үжүктөрниң үнүн чазыг чок тыварынга чаңчыктырар;

- өөренип эрткен үннери сөстөрнүн эгезинге, ортузунга, сөөлүнгө турда, чазыг чокка тып, сөстөрни слогтарга шын чарары;
- кыска, узун ажык үннерни болгаш оларны илередип турар үжүктөрүн ылгап билирин чедип алыр;
- өөрөнгөн үннернүн үжүктөри-биле слогтар, сөстөр кожуп номчудар;
- «Үжүглел» номунда бердинген домактарны номчуп билир;
- өөрөнгөн үннери бар сөстөрни тыварынга чаңчыктырар,
- слогтар болгаш үннер көргүскөн схема-модельдер-биле сөстөр тургустурар;
- үжүктөрни бот-боттарындан ылгалыр демдектерин барымдаалап танып билиринге өөрөдир;
- сөстө үннернүн болгаш үжүктөрнүн санын шын тодарадырынга чаңчыктырар;
- кичээл бүрүзүндө кижизидилге ажылын чорудар;
- өөрөнгөн үжүктөрнүн бижилгези-биле таныштырар, оларны бижидер;
- медреселдиг болгаш үзүктөлишкин чокка слогтарны шын номчуурунче чоорту кирери, ийи слогтуг белен сөстөрни слогтавайн номчударынче шилчидер;
- таваржып келген бижик демдектери-биле таныштырар;
- номчулга үезинде бижик демдектерин барымдаалап, аянын номчуурунга чаңчыктырар;
- чуруктар ажыглап, домактар болгаш улуг эвес хемчээлдиг харылзаалыг сөзүглелдер тургузуп өөрөдир;
- ном болгаш кыдыраашты арыг-силиг эдилээринге чаңчыктырар.

Үжүглелдин номунда бердинген сөстөр болгаш кыска домактарны уругларның шээжи-биле доктаадып алырын болдурбазы-биле ол-ла болгаш өске-даа сөстөрни интерактивтиг самбырага, улуг саазынга, экранга бижип алгаш, номчудар. Ынчан уруглар медреселдиг номчуурунга чаңчыгар.

Өөрөнгөн үжүктөри кирген слогтар болгаш кыска сөстөрни караа-биле дүргөн номчударынга янзы-бүрү онаалгаларның хевирлерин таарыштыр ажыглап, чогаадыкчы хевирге чорудар. Кыдырааштарга арыг кылдыр бижидер.

Ийиги чада

Ийиги чадада д, Д; б, Б ; г; Г ; в, В ; т, Т ; к , К ; п , П ; ң: х, Х ; з , З ; ж , Ж; й, Й деп үннер болгаш үжүктөрни өөрөдир.

Ийиги чадада чедип алыр сорулгалар: бирги чадада салдынган сорулгаларны күүседирин уламчылаар.

Ийи-үш слогтуг сөстөр номчулгазы. [т], [к], [п] деп ажык эвес дүлөй үннерни сөстөрнүн эгезинге, ортузунга, сөөлүнгө чорда, шын номчууру. Нарын эвес сөстөрни слогтавайн номчууру. Домактарны үн аянын сагып, аянын номчууру.

Белен сөстөрни слогтавайн дорт номчуурун чедип алыры; номда кирген домактарны үн аянын сагып, аянын номчуурунга чаңчыктырар. Домактар иштинде бижик демдектери-биле таныштырар.

Үшкү чада

Үшкү чадада ь (кадыг демдек); е, Е ; е, Е; ю , Ю; я , Я деп й үннүг ажык үжүктөрни өөрөдир.

Бо чаданың сорулгалары: кадыг демдек-биле бижиир өк-биле адаар ажык үннүг сөстөрни шын номчуурун чедип алыры. Й үннүг ажык үжүктөрлиг сөстөрни шын номчуурун, бижиирин чедип алыр. Үннер болгаш үжүктөрнүн саны дең эвес (үннернүн саны үжүктөрнүн санындан эвээш, үннернүн саны үжүктөрнүн санындан хөй) сөстөрни уругларга хайгаарадыр.

Үш-дорт слогтарлыг сөстөрни номчудар.

Дөрткү чада

Дөрткү чада ь (чымчак демдек); ф, Ф; ц, Ц; ш, Ш деп үннерни болгаш үжүктөрни өөрөдир.

Бо чадада салдынган турар сорулгалар: үлегерлеп алган *ф, Ф; и, И; и, И* деп үжүктөр кирген сөстөрдө үннерни шын адаары, дыңнаары, номчууру болгаш бижири. Ук үннер кирген сөстөрни болгаш кыска домактарны дүргөн, чүгүртү, медреселдиг номчуурун чедип алыр; домактарга үн доктаашкыннарын кылып, аянныг номчудары.

Номчулга, бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы

Хөй эвес слогтуг сөстөрни, улуг эвес домактарны медреселдиг, шын, илдик чокка слогтап, ыткыр номчуурун чедип алыры. Бижимел сөзүглелдерни интерактивтиг самбырадан, электроннуг номнардан, немелде көргүзүг материалдарындан номчудары.

Номчаан домактарынга, сөзүглелдеринге, көргөн чуруктарынга хамаарыштыр башкының салган айтырыгларынга бодунуң туружун илередип, логиктиг шын тургузулуг, чогулмалыг харыылаарынга өөредир. Номчаан чүүлүнгө хамаарыштыр бодунуң бодалдарын хостуг, долу, бадыткалдыг кириштирип тургаш, харыылап билири.

Өөредилге номунда болгаш башкының шилээни сөзүглелдерни аянныг номчууру Шүлүктөрни аянныг номчууру болгаш шээжилеп алыры. Эштериниң мурнунга ыткыр, тода чугаалап өөрениринге чаңчыктыраы.

ҮЖҮГЛЕЛ СООНДАГЫ ҮЕ (50 шаг)

Бижилге, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы

Бижилге үзүндө үжүктөрниң үлегерин бижири, самбырадан азы номдан белен сөзүглелдерни дүжүрүп бижири, бижири берге үжүктөрниң кезектерин сайгарары, үзүктөлишкин чок тудуштур бижирин өөредир.

Үннер болгаш үжүктөрниң саны дең эвес (каржып турар) ь, ь демдектер база й үннүг сөстөрниң номчулгазы, шын бижилгези, сайгарылгазы. Сөстөрдө үннер болгаш үжүктөрниң саны каржы бээриниң чылдагааннары. Үннериниң саны үжүктөрниң санындан хөй (чижээ: *хая* – 4 үн, 3 үжүк) азы эвээш (чижээ: *оол* – 2 үн, 3 үжүк) сөстөрниң фонетиктиг сайгарылгазы.

Уругларның көргөн, дыңнаан, хайгаараан болуушкуннарынга, сюжеттиг чуруктарга үндезилеп, ь, ь демдектер база й үннүг сөстөрни кирибишаан, харылзалыг чугаа тургузары.

Номчулга

Бижик өөредилгезиниң үзүндө номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазының талазы-биле алган билиглериң, чаңчылдарың ханыладыры болгаш быжыглаары.

Дыка нарын эвес болгаш 2–3 слогтардан тургустунган сөстөрни слогтарга чарбайн (чоорту бүдүнү-биле адап), домактар номчууру. Номчулганың темпизин чоорту бедидери. Кыска сөзүглелдерни боду номчааш, утказын сактып чугаалаары. Сөзүглелдин аңгы-аңгы кезектеринде (абзацтарда) кымның азы чүнүң дугайында чугаалап турарың илередип шыдаары.

Бижик демдектерин шын сагып, медреселдиг, аянныг, тода номчууру.

Хемчээли улуг эвес, утказы нарын эвес тыва болгаш очулдурган чогаалдар номчулгазы (С.А. Сарыг– оол, Л.Б. Чадамба, С.С. Сүрүң – оол, Л.Н. Толстой, Е.И. Чарушин чогаалчыларның сөзүглелдерин ажыглаар).

Чүвөлөр, чүвөлөрниң шынарын, кылдыныглар илередир сөстөрни чугаага ажыглаары, оларның уткаларың тайылбырлаары. Чүвөлөрниң чугула демдектерин езугаар каттыштыраы болгаш ылгаары. Бодалдарың чугаага шын илередир.

Чугаага домактарның аңгы-аңгы хевирлерин (медээ, кыйгырыг, айтырыг болгаш алгы домактарың) ажыглаары. Үжүктөрни, слогтарны, сөстөрни, улуг эвес домактарны бижири.

Кандыг-бир тодаргай темага (школа, уруглар, дириг амытаннар дугайында дээш о.ө.) домактар тургузары. Сюжеттиг чуруктар, хууда хайгааралдар езугаар улуг эвес сөзүглел тургузары.

Эвилен-ээлдек болурунун дүрүмнери.

Харылзажылганың культуразы. Мендилежир болгаш чарлып байырлажырда хереглээр сөстөр.

Шүлүктөрнүн аянын номчулгазы. Тыва улустун аас чогаалының хевирлери-биле ажыл, утказын бодунун билип турары-биле чугаалаары.

1-ги класстың доозукчузунун шингээткен турар ужурлуг билин

Эртемни байдалга дүүштүр таарыштырып башкарарының бүгү талалыг ажыл-чорудулгазы:

- башкының удуртулгазы-биле ажылчын олудун организаптап билири;
- башкының удуртулгазы-биле кичээлге болгаш кичээлден дашкаар, өске-даа амыдыралчы байдалдарга кылып турар чүүлдеринин сорулгазын медереп билири;
- башкының удуртулгазы-биле кичээлге болгаш кичээлден дашкаар, өске-даа амыдыралчы байдалдарга кылып ажылын планнап, тодарадыры;

Билип алырының бүгү талалыг ажыл-чорудулгазы:

- ном-биле ажылдаарының чурумун, өөренир билинге хамаарыштыр билир чүүлдерин ажыглаары;
- өөредилге номундан херек медээлерни боду дилеп тывары, чаа билинге хамаарышкан башкының айтырыгларынга харыылаары;
- үннер, слогтар, сөстөр, домактарның дөмей база ылгалдыг талаларын тодарадыры, оларны деңнээри;
- өөрөнгөн теманың онзагай (дөмей, ылгалдыг) демдектеринге даянып, шингээткен билин бөлүктээри;
- номчаан, дыңнаан чүүлүнүн утказын чугаалаары, темазын тодарадыры.

Харылзажып чугаалажырының бүгү талалыг ажыл-чорудулгазы:

- амыдыралчы байдалдар азы кичээл үезинде, диалог хевиринге чугаалажыры;
- монолог чугааны күүседип билири;
- башкының база эштеринин айтырыгларынга харыылаары;
- эвилен-ээлдек болурунун дүрүмнерин сагыыры;
- өске улустун чугаазын дыңнап билири;
- эштери-биле демниг ажылдап билири.

1-ги классты доозуп турар уругларның билир ужурлуг арга, мергежилдери:

- Россияда (Тывада) чурттап турар мен деп медереп билир;
- орус болгаш тыва дылдарны деңге хүндүлөп билир;
- кижилер аразында аас болгаш бижимел чугаа дамчыштыр харылзажыр, дыл - кижилернин харылзажырының аргазы деп билир;
- төрөөн дылының үннерин болгаш үжүктөрүн ылгап, оларның туружун тодарадып билир;
- ажык, ажык эвес үннерни болгаш үжүктөрни ылгап билир;
- домактарның болгаш сөстөрнүн сайгарылгазын кылып, домактардан сөстөрни ылгап тывар;
- улуг болгаш бичии үжүктөрни шын, чараш, тода бижип билир;
- домактарны иштинде слогтап адап ора, шын дүжүрүп бижип билир;
- адаары болгаш бижири карышпас 3-4 берге эвес сөстен тургустунган домактарны адап бээрге, үжүктөр кагбайн шын бижири;
- домак эгезинге улуг үжүктү бижири, сөөлүнге улуг секти салыр деп билир;

- башкының номчаан азы чугаалаан чүүлүн кичээнгейлиг дыңнаар болгаш утказын сактып алыр;
- номчаан чүүлүнгө хамаарышкан айтырыгларга харыылаар болгаш башкының дузазы- биле ооң кол утказын чугаалаар;
- сөзүглелди иштинде номчааш, утказын билип алганы-биле чугаалап шыдаар;
- номчаан номнарының адын, авторун шын адап билир;
- доктаадып алган шүлүктөрүн аянныг чугаалап билир;
- улус-биле харылзажып, чугаалажып билир;
- чыл төнчүзүндө 25-35 хире сөстүг сөзүглелди номчуп шыдаар.

II.4. 2 КЛАСС

ФОНЕТИКА. ГРАММАТИКА. ШЫН БИЖИЛГЕ БОЛГАШ ЧУГАА САЙЗЫРЫДЫЛГАЗЫ (102 шак).

Кирилде кичээл (1 шак).

Катаптаашкын (4 шак).

Бижикке өөредириниң үезинде алган билиглерин, мергежилдерин болгаш чаңчылдарын системажыдып катаптаары.

ААС БОЛГАШ БИЖИМЕЛ ЧУГАА (2 шак)

Дыл – кижилерниң аразында харылзажырының чепсээ (ниити билиг). Чугааның кижиниң амыдырал-чуртталгазынга уjur-дузазы. Аас болгаш бижимел чугаа. Сөс, домак, сөзүглел – чугааның эге хемчеглери (харылзажылга үезинде хайгааралдар).

ҮННЕР БОЛГАШ ҮЖҮКТЕР. СЛОГ (31 шак)

Үннер болгаш үжүктөр. Сөстөрнүң утказын ылгаарынга үннерни шын адаары. Ажык болгаш ажык эвес үннер, оларның ылгалыр демдектери.

Кыска болгаш узун ажык үннер, оларны шын адаары болгаш бижири. Өк-биле адаар ажык үннерни кадыг демдек-биле (ъ) демдеглээри (9 сөс).

Быткыр болгаш дүлөй ажык эвес үннер. Оларның күштүг болгаш кошкак болуру. Сөс эгезинге т-д, п-б, к-х деп үннер кирген сөстөр, оларны шын адаары болгаш үжүктөрүн бижири. Ажык эвес үннерни сөс иштинге дакпырлап бижири (оюннар, каттар дээш о.ө.).

Аяар ажык эвес үннер.

Орус дылдан үлегерлеп алган сөстөргө ф, ц, щ деп үннерни шын адаары, бижири.

Тыва дылда болгаш үлегерлеп алган сөстөргө й үннүг я, е, ё, ю деп ажык үннер кирген сөстөр. Оларны шын бижири. Чымчак демдектиг (ь) үлегерлеп алган сөстөр, оларны шын адаары.

Слогтар. Сөстү слогтап көжүрери.

Алфавит. Алфавитте үжүктөрнү шын адаары. Алфавиттиң уjur-дузазы. Словарьлар-биле ажылдаарының чуруму.

СӨС. СӨС ТУРГУЗУУ (12 шак)

Сөстүң лексиктиг утказы (ниити билиг). Хөй уткалыг сөстөр (хайгааралдар). Сөстөрнүң чоок (синоним) болгаш удурланышкак (антоним) уткалары. Чүвөлөрнү адаан, айыткан, оларның ылгавыр демдээн, санын, кылдыныын илередири. Сөс каттыжышкыннары.

Төрөл сөстөр дугайында ниити билиг. Сөстүң дазылы. Төрөл сөстөрнүң дазылын бижикке демдеглээри (бир аай бижири хайгаараары: ажылчын, ажылдаар, ажылдыг, ажылчы, ажылгыр). Төрөл сөстөрнү сөзүглелден тывары.

ЧУГАА КЕЗЕКТЕРИ.

ЧҮВЕ АДЫ. КЫЛЫГ СӨЗҮ. ДЕМДЕК АДЫ. САН АДЫ. АРТЫНЧЫЛАР (32 шак)
Чүве ады (14 шак)

Чүве адының ужур-утказы, харыылаттынар айтырыглары. Чүве аттарының саннарга өскерлири. Хөйүнүң санының кожумактарын шын бижири. Ниити болгаш хуу чүве аттары. Хуу чүве аттарына улуг үжүктү хереглээри. Чоок болгаш удурланышкак уткалыг чүве аттары. Укталган болгаш укталбаан чүве аттары (эге таныжылга).

Кылыг сөзү (10 шак)

Кылыг сөзүнүн ужур-утказы, харыылаттынар айтырыглары. Чугаага кылыг сөстөрүнүн ужур-утказы. Кылыг сөстөрүнүн үелери. Эрткен, амгы, келир үеге ажыглаан кылыг сөстөрүн хайгаарап көөрү. Утка талазы-биле чоок болгаш удурланышкак кылыг сөстери. Укталган болгаш укталбаан кылыг сөстери (эге таныжылга).

Демдек ады (4 шак)

Демдек адының ужур-утказы, харыылаттынар айтырыглары. Чугаага демдек аттарының ужур-дузазы. Чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек аттары. Укталган болгаш укталбаан демдек аттары (эге таныжылга)..

Сан ады (2 шак)

Сан адының ужур-утказы, харыылаттынар айтырыглары. Чугаага сан аттарының ужур-дузазы. Түң болгаш дугаар сан аттары. Сан аттарын чүве аттары-биле кады хереглээри.

Артынчылар (2 шак)

Артынчыларның ужур-утказы. Эң хереглеттингир *-ла, -ле, -на, -не, -даа* деп артынчылар болгаш оларны шын бижири.

ДОМАК. СӨЗҮГЛЕЛ (10 шак)

Домак.

Домак дугайында эге билиг. Утка-сорулгазының аайы-биле домактарның бөлүктери. Медээ, айтырыг, кыйгырыг, алгы домактары (эге ниити таныжылга). Домактын чугула кижигүннери – кол сөс болгаш сөглекчи. Делгеренгей эвес болгаш делгеренгей домактар (эге ниити таныжылга). Домактын ийиги черге кижигүннери. Домакта сөстөрүнүн харылзаазын айтырыглар дузазы-биле тургузуп билири (аас-биле). Домактарның үн аянын хайгаараары, домактарның сөөлүңгө бижик демдектерин хереглээри.

Логиктиг ударение дугайында эге ниити таныжылга.

Сөзүглел дугайында эге билиг. Сөзүглелдин янзылары: тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын. Сөзүглелдин темазы. Сөзүглелдин кезектери: эгези, кол кезээ, төнчүзү (таныжылга). Чаңгыс тема-биле каттышпаан домактарны сөзүглел-биле деннээри. Сөзүглелде домактарның утка талазы-биле харылзаазы. Сөзүглелде даяныр сөстөрүни ылгаары. Сөзүглелге ат (эге) бээри.

ХАРЫЛЗААЛЫГ ЧУГАА*

Харылзаалыг чугаа. Хүн бүрүнүн амыдыралына дүүштүр харылзаалыг чугааны чорудары, ооң ужур-дузазы. Айтырыглар дузазы-биле кайы-бир темага харылзаалыг чугаа тургузары. Аас болгаш бижимел харылзаалыг чугааның онзагайлары (чугааның байдалы). Чугааның планын тургузары, уткалыг кезектерге чарары.

Сюжеттиг чурукка хамаарыштыр харылзаалыг чугаа, маадырларның овор-хевирлеринге дүүштүр харылзаалыг чугааны (характеристика) тургузары. Күш-ажыл, оюннар болгаш ынак чүүлүнүн дугайында улуг эвес чечен чугаа (чогаадыг тургузары).

Эвилең-ээлдек болурунун дүрүмнери. Эвилең-ээлдек уткалыг сөстөр болгаш домактар.

*Домак-биле ажылды болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадыр ажылды тыва дыл программасында бердинген темаларны өөредип тура чорудар.

ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА ӨӨРЕНГЕНИН КАТАПТААРЫ (10 ш)

Үннер болгаш үжүктөр. Ажык, ажык эвес үннер. Кыска, узун, өк-биле адаар ажык үннерниң үжүктөрүнүн шын бижилгези. Ыткыр болгаш дүлей ажык эвес үннер. Дүлей ажык эвес үннерниң күштүг болгаш кошкак болуру, ыткыр ажык эвес үннерниң кошкак болуру. Оларны бижикке демдеглээри.

Сөстөрнийн утгалары. Хөй утгалыг сөстөр. Чоок болгаш удурланышкак утгалыг сөстөр. Артынчыларлыг сөстөр. Оларны шын бижииринийн дүрүмнери. Чугаа кезектери. Чүвелерни илередир сөстөр. Чүвелернийн ылгавырлыг демдектерин, санын, кылдыныын илередир сөстөр. Домактарнын янзылары. Домактын чугула кезигүүннери.

Сөзүглел. Сөзүглелдин темазы. Сөзүглелге ат (эге) бээри.

2-ги класстын доозукчүзунун шингээди алган турар ужурлуг билин:

- тыва алфавиттин үжүктөрүн дес-дараалашкаан ёзугаар шын адап билир,
- ажык болгаш ажык эвес үннернийн үжүктөрүн бижикке шын демдеглээри,
- кыска, узун, өк-биле адаар ажык үннерны шын адаары, бижикке шын демдеглээрин билир.
- күштүг дүлөй болгаш кошкак дүлөй ажык эвес үннер, оларны бижикке шын демдеглээри, ,
- ыткыр кошкак ажык эвес үннер,
- сөстү көжүреринийн дүрүмнери.
- 30-40 хире сөстүг сөзүглелдерде сөстөрни, домактарны артык үжүктөр киирбейн, херек үжүктөрни кагбайн, хажыдыышкын чокка, арыг, чараш болгаш шын бижири;
- сөстөрни слогтарга чарары, сөстөрни шын көжүрери;
- кижилернийн аттарын, хоорайлар, суурлар, хемнер болгаш черлер аттарын улуг үжүк-биле бижири;
- сөс ортузунга дакпырлап адаттынар ажык эвес үннернийн үжүктөрүн бижири;
- фонетиктиг сайгарылганы кылыры: сөстөрни слогтарга чарар, сөсте каш үн болгаш үжүк барын, ажык болгаш ажык эвес үннерни тодарадыр (*аът, сан, дааш* дээн чергелиг сөстөр).
- сөсте үннер болгаш үжүктөрнийн санын тодарадыр (*аът, сан, дээр* дээш о.ө.);
- *ла /-ле, -на / -не, - даа* деп артынчыларны дефис-биле бижири;
- сөсче шын айтырыг салгаш, ооң дузазы-биле чүвени илередир, чүвенин демдээн илередир, чүвенин кылдыныын илередир сөстөрни тодарадыр;
- домакта сөстөрже шын айтырыглар салып, харылзаштыары;
- кол сөс болгаш сөглөкчини тодарадыр;
- домактын эгезинге улуг үжүктү хереглээри, сөөлүнге улуг сек салыры;
- айтырыглар ёзугаар 30-50 хире сөстүг сөзүглелдин эдертийн бижири, бердинген темага 5-тен эвээш эвес сөстүг домактарны тургузары болгаш бижири.
- темага дүүштүр шинчилел ажылын кылыры.

Өөредилгени бот-тускайлаң шингээдиринийн бүгү талалыг ажыл-чорудулгазы:

- «Тайбың чорук», «ёзулуг эш», «шыдамык чорук», «ада (төрээн) чурт», «өг-бүлө», «бойдус», «эки чүүлдер», «шынчы чорук», «бот-боттарын» билчип база үндезин ыдыктыг чүүлдерни үнелээри болгаш хүлээп алыры;
- чонун, чуртун база өске-даа чоннарны, оларнын езу-чаңчылдарын хүндүлээри;
- өөредилгенин уткаын билири, улаштыр өөренирин күзээри;
- мөзү-бүдүш, ыдыктыг, сүзүктүг чүүлдерге дүүштүр, амыдыралчы байдалдарны, чогаалдар маадырларын үнелеп билири.

Эртемни байдалга дүүштүр таарыштырып башкарарынын бүгү талалыг ажыл-чорудулгазы:

- кылыр ажылынын сорулгазынга дүүштүр, ажылчын олудун организаптап билири;
- кичээлге болгаш кичээлден дашкаар ажыл-чорудулга үезинде, кылыр чүүлүнүн чугулазын тодарадыры;
- өөредилгенин ажыл-чорудулгазынын сорулгаларын тодарадыры;
- кичээлге болгаш кичээлден дашкаар, өске-даа амыдыралчы байдалдарга кылыр чүүлүн, башкынын удуртулгазы-биле, планнаары;
- мурнунда кылганын көрүп, бердинген үлегери-биле дүүштүрүп, кылган ажылынын шынын тодарадыры;

- планга, чурумга дүүштүр кылган ажылын эдип билири;
- мергежилгелер күүседирде тускай номнарны болгаш өске-даа херек чүүлдерни ажыглаары;
- кылган ажылын негелделерге дүүштүр үнелээри.

2-ги класстың өөреникчилеринин билип алырының бүгү талалыг ажил-чорудулгазы:

- ном-биле ажилдаарының чурумун, өөренир чүүлүнгө хамаарыштыр билир, билбес чүүлдерин, тодарадыры;
- өөрөнмээн материалынга хамаарыштыр ажылын планнаары;
- өөрөнмээн материалынга хамаарыштыр кандыг немелде чүүлдерни ажыглап болурун баш удур медресеп билири;
- херек чүүлдерни словарь, энциклопедия дээн чижектиг тускай литературадан шилип тывары;
- сөзүглел, таблица, янзы-бүрү иллюстрация, схемадан херек чүүлдерни тывары;
- таблица, схемаларга өөрөнгөн чүүлүн көргүзери;
- аңгы-аңгы чүүлдерни, болуушкуннарны бөлүктээри, деңнээри.

Харылзажып чугаалажырының бүгү талалыг ажил-чорудулгазы:

- амыдыралчы байдалдар азы кичээл үезинде, диалог хевиринге чугаалажыры, улусту дыңнаары, билири; бодунуң туружун, бодалдарын илередири;
- өөредилге база чугаа байдалдарынга дүүштүр, бодалдарын аас болгаш бижимел чугаага илередири;
- кандыг-даа сөзүглелдерни иштинде болгаш ыткыр кылдыр номчууру, номчаан чүүлүнүң уткасын билири;
- эш-өөрү-биле кады ажилдаары;
- бодунуң туружун илередири, бодунга хамаарыштыр шүгүмчүлөлдиг бодалды хевирлээри;
- өске кижиниң бодалын, туружун билири;
- эштери-биле дугуржуп билири, өөрү-биле кады-ажылдаары.

II.5. 3 КЛАСС

Кирилде кичээл (1 шак)

Катаптаашкын (8 шак)

Үннер болгаш үжүктөр (темага хамаарышкан ажилдарны өөредилге чылының дургузунда чорудар). Ажык, ажык эвес үннер, оларның шын адалгазы, бижилгези. Дакпырлап бижиир ажык эвес үжүктөр. Оларның шын бижилгези. Үн илеретпес үжүктөр (ь, ё).

Сөстөрниң дазылы. Төрөл сөстөр. Сөстөрни көжүрери. Чоок болгаш удурланышкак уткалыг сөстөр. Сөстөрниң слог болгаш фонетиктиг сайгарылгазы. Ъ (кадыг демдек) Ы (чымчак демдек) кирген сөстөр. Оларның шын бижилгези.

Чугаа кезектери. Домак. Чугаалаар сорулгазының аайы-биле домактарның хевирлери, оларның соонга бижик демдектери (медээ, айтырыг, алгы домактары). Кыйгырыг домактарынга бижик демдектери. Домактың чугула кежигүннери. Сөстөрниң, сөстөр каттыжышкыннарының уткалыг домак болу бээри. Ийиги черге кежигүннер, оларның айтырыглары. Домакта сөстөрниң харылзаазы. Сөзүглел.

ҮННЕР БОЛГАШ ҮЖҮКТЕР (16ш)

Ажык үннер. Узун болгаш кыска ажык үннер. Оларны адаарының болгаш бижирииниң ылгалы. Сөсте үннер болгаш үжүктөр саны. Өк-биле адаар ажык үннер. Оларны шын адаары. Өк-биле адаар ажык үннерниң үжүктөрүн бижикке илередири: Ъ демдек-биле бижиир сөстөр, Ъ демдек чокка бижиир сөстөр (*бөрт, ыт, курт* дээн чижектиг). Й үннүг ажык үжүктөр, тургузуу. Й үннүг ажык үжүктөрдө ажык үннерни кыска болгаш узадыр адаары, оларны бижикке демдеглээри.

Ажык эвес үннер. Күштүг, кошкак, эң кошкак ажык эвес үннер. Сөс эгезинге күштүг дыңналыр ажык эвес үннер. Сөс ортузунга, сөөлүнгө күштүг ажык эвес үннерни адаары, шын бижилгези.

Кошкак ажык эвес үннер. Кошкак ажык эвес үннерниң сөс иштинге туружу. Кошкак ажык эвес дүлөй үннерниң сөс ортузунга ыткыр үнче шилчий бээри (*сөс-сөзү, хан-хавы*). Бижикке аңгы-аңгы үжүктөр-биле илереттинери.

Ыткыр ажык эвес үннерниң үжүктөриниң шын бижилгези (сөс ортузунга: ажылдар, айдың).

Чаңчыл ёзугаар *т*-биле эгелеп бижиир сөстөр. Оларны адаарының болгаш бижиириниң ылгалы.

Орус дылдан үлегерлээн сөстөрдө кошкак адаар ажык эвес үннерлиг сөстөрни шын адаары болгаш бижири (температура). Сөзүглелден өөрөнгөн темазынга хамаарыштыр чижектер тывары. Орфографтыг словарь-биле ажыл.

ЛЕКСИКА* (2ш)

Сөстүң утказы. Хөй болгаш чаңгыс уткалыг сөстөр (эге билиг). Чоок болгаш удурланышкак уткалыг сөстөр (антоним, синоним сөстөр). Сөстүң лексиктиг утказын тодарадыры. Домакта болгаш кыска сөзүглелде чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөр тывары. Оларны чугаага шын ажыглап билири.

СӨС. СӨСТҮҢ ТУРГУЗУУ (17ш)

Сөстүң уткалыг кезектериниң дугайында ниити билиг. Сөстү кезектерге чарары. Дазыл. Сөстүң дазылын шын тывары, бижикке тускай демдек-биле ылгап көргүзери. Чаңгыс дазылдыг сөстөр.

Чогаадылга кожумактары. Бижикке тускай демдек-биле ылгап көргүзери. Өскертилге кожумактары. Бижикке тускай демдек-биле ылгап көргүзери. Сөстөргө чогаадылга болгаш өскертилге кожумактарының дес-дараалашкаа.

Чүве адының чогаадылга кожумаа. Чүве адынга немежир өскертилге кожумаа. Демдек адының чогаадылга кожумаа. Сөс иштинге *т*, *н*, *к* деп дакпырлаан үннерниң үжүктөрүн бижири. Кылыг сөзүнүң чогаадылга болгаш өскертилге кожумактары.

Тып, тик, төк, тырт, теп, тут деп сөстөр. Оларны шын адаары болгаш оларга кожумактар немежирге, шын бижири.

Нарын сөстөр. Тудуштур бижиир нарын сөстөр. Ийи дазылдан тургустунган сөстөрни дефистеп бижири.

ЧУГАА КЕЗЕКТЕРИ (28ш).

Чугаа кезектери. Ниити билиг. Тускай болгаш дузалал чугаа кезектери (эге таныжылга). Чүве ады, демдек ады, кылыг сөзү, ат орну, сан ады, эвилелдер, эдеринчилер, артынчылар.

ЧҮВЕ АДЫ (8 ш)

Чүве ады, ооң утказы, харыылаттынар айтырыглары. Ниити болгаш хуу чүве аттары. Чүве адының саннарга өскерлири (чаңгыстың, хөйнүң саны). Хөйнүң санының кожумактарын шын бижири. Дазылы ыткыр болгаш дүлөй үннерниң үжүктөрү-биле төнгөн сөстөрниң кожумактарын шын бижири (дыттар, малдар).

Чаңгыстын болгаш хөйнүң санында чүве адының падежтерге өскерлири. Падежтерни ылгап билири, оларның айтырыглары. Падеж кожумактары, сөөлү *т, н, к, г* деп үннер-биле төнгөн сөстөргө падеж кожумактарын шын немеп бижири (оттуң, сыынны).

Чүве адының хамаарылга кожумактары, оларның вариантылары. Чүве адының хамаарылга кожумактарының өскерлип чорууру. Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы.

Домакка чүве аттарының ужур-утказынга дүүштүр катапталтынары. Бодалды шын илередирде чоок болгаш удурланышкак чүве аттарын шилип алыры.

ДЕМДЕК АДЫ(6ш)

Демдек ады, ооң утказы, айтырыглары. Демдек аттарын чүве аттары-биле ажыглаары. Чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек аттары. Демдек аттарының чадалары. Сөстүң

дазылы ыыткыр ажык эвес үннүн үжүү-биле төнүп турда, демдек адының кожумаан шын бижири (ажылгыр, дустуг, чылбайзымаар).

Укталган болгаш укталбаан демдек аттары (эге таныжылга). Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы. Бодалды шын болгаш чиге илередирде чогуур демдек адын шилип алыры.

САН АДЫ (3ш)

Сан ады, ооң утказы, айтырыглары. Сан адының тургузуу: бөдүүн, нарын, составтыг. Түң болгаш дугаар сан аттары. Дугаар сан аттарынга кожумактар немешкенде шын бижири. Сан аттарын чурагай-биле илередири. Чурагай-биле бижээн сан аттарынга кожумактар немежирге бижикке илередириниң онзагайы. Тыва улусчу хемчеглерни (чүвелерниң узуну, ишкири, үези), чыл санаашкынын илередип чорааны, оларны чурагай дузазы-биле илередири. Сан адының морфологтуг сайгарылгазы.

ЭДЕРИНЧИЛЕР (2ш)

Эдеринчи дугайында ниити билиг. Эдеринчилерниң утказы болгаш грамматиктиг демдээ. Эң хереглеттингир эдеринчилерни (*дээш, дег, дугайында, биле, ышкаш, башка*) бижимел болгаш аас чугаага ажыглаары.

КЫЛЫГ СӨЗҮ (9ш)

Кылыг сөзү, ооң айтырыглары. Кылыг сөзүнү эге хевири. Укталган болгаш укталбаан кылыг сөстери (эге таныжылга). Болур болгаш болбас кылдыныг илередир кылыг сөстери, оларның кожумактарын шын бижири (*эмме*). Кылыг сөзүнүн үелерге (амгы үе, эрткен үе, келир үе), саннарга, арыннарга өскерлири. Кылыг сөзүнүн морфологтуг сайгарылгазы.

ДОМАК. СӨС КАТТЫЖЫШКЫНЫ (10ш)

Чугаалаар сорулгазының аайы-биле медээ, айтырыг, алгы домактар. Домак сөөлүңгө улуг сек, айтырыг, кыйгырыг демдектери. Алгы домактарының онзагайы. Кыйгырыг демдээн салыр таварылгалар. Кыйгырыг домааның ужур-утказы (үн аяны-биле ылгалып чорууру).

Домактың чугула болгаш ийиги черге кижигүннери: немелде, тодарадылга, байдал (эге таныжылга). Домакта сөстөрниң харылзаазы. Делгеренгей эвес болгаш делгеренгей домактар. Домактың чаңгыс аймак кижигүннери (эге таныжылга).

Санай адап, ылгай көргүскен домактың чугула болгаш ийиги черге кижигүннери. Домактың кол болгаш ийиги черге кижигүннерин шыйып демдеглээри.

Домакта сөстөрниң харылзаазы. Сөс каттыжышкыны. Сөс каттыжышкынында сөстөрниң холбажыры. Сөс каттыжышкынында өзек болгаш чагырткан сөс, оларныё туружу. Өзек сөстен чагырткан сөсче айтырыгны салыры.

СӨЗҮГЛЕЛ. ХАРЫЛЗААЛЫГ ЧУГАА (10 ш)

Сөзүглел. Ооң темазы болгаш кол бодалы (идеязы). Сөзүглелдин ады (эгеzi). Сөзүглелдин янзылары: тоожуушкун, чурумал, угаап боданышкын. Чугаа сөзүглели. Диалог. Чечен чогаал сөзүглели. Шүлүк, чечен чугаа (эге таныжылга).

Сөзүглелди логиктиг төнгөн кезектерге чарары (абзац). Сөзүглелдин планын тургузары. Сөзүглелдин кезектерин болгаш кезек бүрүзүндө домактарны харылзаштыары (*хенертен, бир катан, ооң соонда, долгандыр* дээн чергелиг сөстөр-биле болгаш ат оруннары база эвилелдер дузазы-биле).

Сөзүглелдин кол бодалын тодарадыры. Сөзүглелдин тургузуунун чижээ (эгеzi, кол кезээ, төнчүзү).

Аас болгаш бижимел чугаа тургузары (чогаадыг бижири). Чурумал болгаш угаап боданышкын хевирлиг кыска ажылдар. Сюжеттиг чуруктарга, хайгааралдарга, экскурсияга дээш о.ө. ажылдарга дүүштүр баш удур белеткел-биле (белеткел чок) чугаа тургузары.

Бодунуң дугайында характеристика, эжинге (авазынга...) чагаа бижири. Элдек-эвилең болурунуң дүрүмнери. Аас болгаш бижимел чалалга, байыр чедиришкени. Дилег илередириниң сөстөрүн ажыглаары.

Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаары(10 ш)

Үннер болгаш үжүктөр. Сөс. Сөс тургузуу. Сөстөрнү слогтарга чарары, көжүрери. Чугаа кезектери. Чүве ады, демдек ады, кылыг сөзү. Домак. Сөзүглел. Медээ, айтырыг, кыйгырыг, алгы домактары.

3-кү класстың өөреникчилериниң шиңгээди алыр билиглери:

- сөстүң тургузуу: дазыл, чогаадылга, өскертилге кожумактары;
 - нарын сөстөрнү шын бижири;
 - чугаа кезектери: чүве ады, демдек ады, сан ады, кылыг сөзү, эдеринчилер;
 - домак кежигүннери: чугула (кол сөс болгаш сөглөкчи) болгаш ийиги чергениң (хевирлерге чарбас).
 - шын бижилгезин өөренип алганы сөстөрлүг 45-55 хире сөстүг сөзүглелди шевергин хол үжүү-биле чазыг чокка дүжүрүп азы адап бээрге, бижиир, аңаа херектиг таварылгаларда улуг секти, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин шын салыр;
 - үн-үжүк сайгарылгазын кылыр: сөстөрнү слогтарга чарар, ажык болгаш ажык эвес үннерни ылгап, шын тодарадып билир;
 - сөстөрнү тургузуг талазы-биле сайгарып билир (дазыл, чогаадылга, өскертилге кожумактарын ылгаар);
 - чүве адының санын, падежин, хамаарылга хевирин, кылыг сөзүнүң үелерин тодарадып билир;
- чүве ады, демдек ады, сан ады, кылыг сөзү, ат орнунун морфологтуг сайгарылгазын кууседиң билир
- домактарның бөдүүн синтаксистиг сайгарылгазын кылыр: чугаалаар сорулгазының аайы-биле оларның хевирлерин тодарадыр, чугула болгаш ийиги черге кежигүннерин аңгылаар, оларның аразынга харылзаазын айтырыглар дузазы-биле тургузар;
 - коллективти-биле тургускан план ёзугаар 50 – 80 хире сөстүг эдертиг болгаш чогаадыг бижиир.

II.6. 4 КЛАСС

Кирилде кичээл (1шак)

2-3-кү класстарга өөрөнгенин катаптаары (21шак)

Чугаа үннери. Үннер болгаш үжүктөр. Алфавит. Слог. Ажык болгаш ажык эвес үннер. Сөсте үннер болгаш үжүктөр саны. Өк-биле адаар ажык үннер. Сөс ортузунга үжүктөрүн дакпырлап бижиир ажык эвес үннер. Т деп үжүк-биле эгелеп бижиир сөстөр, оларның шын бижилгези.

Сөс. Сөстүң лексиктиг уткасы, тургузуу. Сөстөргө чогаадылга болгаш өскертилге кожумактарының дес-дараалашкаа.

Чугаа кезектери. Тускай болгаш дузалал чугаа кезектери. Ниити, хуу чүве аттары. Падеж кожумактары. Демдек адының кожумактарын шын бижири. Сан адының бөлүктөрү. Сан аттарынга кожумактарын шын бижири. Кылыг сөзүнүң үелери.

Домак. Утка болгаш тургузуг талазы-биле янзылары. Бөдүүн домак. Сөс каттыжышкынында сөстөрнүң айтырыглар дузазы-биле холбажыры. Домак кежигүннери.

Сөзүглелдин янзылары, ооң тургузуунуң чижээ. Сөзүглел-биле ажыл.

ДОМАК (21шак)

Домак дугайында катаптаашкын. Домак, сөс каттыжышкыны, сөс. Сөстөр, сөс каттыжышкыннары болгаш домактар аразынга чогуур уткалыг айтырыглар салыры.

Бөдүүн болгаш нарын домак. Бөдүүн домактарның утка талазы-биле бот-боттарындан ылгалып чорууру. Нарын домактың тургузуу. Ийи бөдүүн домактан тургустунган чагырышпаан нарын домак (эге таныжылга).

Домак кежигүннери. Чугула болгаш ийиги черге кежигүннер. Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес домактар. Домак кежигүннеринин чугаа кезектери-биле илереттинери.

Эвилел чок болгаш *а, ынчалза-даа, болгаш, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар. Эвилелдер чок (санаар үн аяны-биле каттышкан) база *болгаш, а, ынчалза-даа, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга бижик демдектери.

ДОРТ ЧУГАА (1шак)

Дорт чугаа. Дорт чугааның кезектери. Дорт чугаага бижик демдектери. Дорт чугааның домак иштинге туружу. Дорт чугаалыг домактарның схемалары. Дорт чугаалыг домакты үн аяны-биле шын аянын номчууру.

ДИАЛОГ (1шак)

Диалог. Диалог чугаага кижигүрүзүнүң чугаазын чаа абзац-биле эгелеп бижири. Диалог чугааның кезектери, оларга бижик демдектерин салыры. Диалогту үн аяны-биле шын аянын номчууру. Албан-херек бижиктерин бижири.

АДАЛГА (1шак)

Адалга дугайында ниити билиг. Аас чугаага адалганы тускай ылгаары, а бижикке биче сек-биле аңгылап бижири.

СӨЗҮГЛЕЛ (10шак)

Сөзүглелдин темазы болгаш кол бодалы (идеязы). Сөзүглелдин кезектери, кезек бүрүзүндө домактарның утка талазы-биле харылзаазы. Сөзүглелдин планы. Сөзүглелдин янзылары: тоожуушкун, чурумал, угаап-боданыышкын (кол демдектери-биле таныжылга).

ЧУГАА КЕЗЕКТЕРИ (34 шак)

Чүве ады (6 шак)

Чүве ады. Утказы болгаш грамматиктиг демдектери. Укталбаан болгаш укталган чүве аттары. Хуу болгаш ниити чүве аттары. Чоок (синоним) болгаш удурланышкак (антоним) уткалыг чүве аттары. Чаңгыстың болгаш хөйүнүң санында чүве аттарының саннарга, падежтерге өскерлири. Чүве адының хамаарылга хевири. Дазыл болгаш хамаарылга кожумаан ылгаары. Хамаарылга кожумактарын бижикке демдеглээри (өскертилге кожумаа). Чүве аттарының падежтери, кожумактарын шын бижири. Падеж кожумактарының айтырыглары. Орус дылдан үлегерлеп алган сөстөрнүң падежтерге өскерлири. Оларның шын бижилгези.

Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы.

Демдек ады (5 шак)

Демдек ады. Утказы болгаш харыылаар айтырыглары. Укталбаан болгаш укталган демдек аттары. Демдек аттарының хамааржып чоруур сөстери-биле холбаазы. Демдек адының домак кежигүнү (тодарадылга, байдал болу бээри: **чоргаар** (кандыг?) чан, **чоргаар** (канчалдыр?) уजार) бооп чорууру.

Демдек аттарын шын бижири. Дорт болгаш доора уткалыг демдек аттары. Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы.

Сан ады (5 шак)

Сан ады, ооң утказы, айтырыглары. Түң болгаш дугаар сан аттары. Сан аттарының тургузуу. Сан аттарын чүве аттары-биле ажыглаары. Түң болгаш дугаар сан аттарын шын бижилгези, чугаага ажыглаары. Сан адының морфологтуг сайгарылгазы.

Ат орну (6 шак)

Ат орну, ооң утказы, харыылаар айтырыглары. Арынның ат оруннары. Оларның падежтерге өскерлири. *Мен, сен, ол, бо* деп ат оруннары падежтерге өскерлип турда, эге хевири-биле дүүшпейн баары. Ат оруннарын чүве аттарының орнунга хереглээри. Ат орнунун домак кежигүнү бооп чорууру. *Мен, бис, сен, силер* деп ат оруннары сөглекчи-биле кады чорда, сөглекчинин көргүзүкчүлери бооп чорууру.

Ат оруннарын чугаага ажыглап билири. Ат орнунун морфологтуг сайгарылгазы.

Кылыг сөзү (8 шак)

Кылыг сөзү. Утказы, харыылаар айтырыглары. Кылыг сөзүнүн эге хевиринин дугайында ниити билиг. Кылыг сөзүнүн арыннарга, үелерге болгаш саннарга өскерлири. Кылыг сөстөрүнүн кожумактарын шын бижири, бижикке демдеглээри (өскертилге кожумаа).

Кылыг сөзүнүн дужаал болгаш даар хевирлери. Кылыг сөзүнүн домакка ролу. Аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары.

Харылзаалыг чугаага кылыг сөстөрүнүн чаңгыс аай ажыглаарын чайладыры. Кылыг сөзүнүн морфологтуг сайгарылгазы.

Наречие (4 шак)

Наречие – өскерилбес чугаа кезээ. Утказы болгаш айтырыглары. Кылдыныгны тодарадып чорууру. Үенин, туруштуң дээш оон-даа өске наречиелерин бөлүктөрүнүн чугаага ажыглалы (*кыжын, дүүн, удавас, өрү, кезилдир, ыткылаштыр дээш о.ө.*). Домакка ролу.

Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы*

Харылзаалыг чугаа тургузуп билири амыдыралга улуг уjur-дузалыг. Сөзүглелге абзацтар болгаш домактар аразында кол бодалдың канчаар илереттинип келирин чугулага алып. Харылзаалыг чугааның чөптүг, шын тургузарын чедип алыры оон планын тодаргай тургусканындан хамааржыр. Аас болгаш бижимел чугаа тургузуп тургаш, уран-чечен аргаларни кириштирип ажыглаар: эпитеттер, деңнелгелер, диригжидилгелер. Сөзүглелденин хевирлери: тоожуушкун, угаап боданыышкын, чурумал.

Чурумал, угаап-боданыышкын, тоожуушкун уткалыг сөзүглелдернин кезектери. Солун таварылга, хайгааралдар кирген, амыдырал-биле холбаалыг, экскурсия дугайы болгаш оон-даа өске темаларлыг улуг эвес чечен чугааны бижири.

Ээлдек-эвилең болурунун дүрүмнери. Ээлдек-эвилең сөстөрни үргүлчү хереглээри.

ЧЫЛ ТӨНЧҮЗҮНДЕ КАТАПТААШКЫН (10 шак)

Домак. Домактарнын утка болгаш тургузуг талазы-биле янзылары. Домактын чугула болгаш ийиги черге кезигүннери. Чаңгыс аймак кезигүннерлиг домактар. Бөдүүн болгаш нарын домактар. Дорт чугаа. Диалог. Оларга бижик демдектери. Адалгалыг домактарга бижик демдектери. Сөзүглел. Сөзүглелдин темазы болгаш кол бодалы. Сөзүглелдин тургузуу. Бижимел болгаш аас чугаага план тургузары (эштери-биле демнежип азы бот хуузунда).

Чугаа кезектери: чүве ады, демдек ады, сан ады, кылыг сөзү, ат орну, наречие,.

Сөс тургузуунун сайгарылгазы. Фонетиктиг, морфологтуг, синтаксистиг сайгарылгалар кылыры.

Сөзүглел-биле ажыл.

4-кү класстың өөреникчилеринин шингээди алып билиглери:

– өөренип эрткен шын бижилгенин дүрүмнерин (орфографтыг болгаш пунктуастыг) ажыглап билир (падеж кожумактары, укталган демдек аттарының чогаадылга кожумактары, кылыг сөзүнүн үе кожумактары, эвилел чок база *ынчалза-даа, а, болгаш* деп эвилелдерлиг чаңгыс аймак кезигүннерге бижик демдектери), 60-70 хире сөстүг сөзүглелди чазыг чок, шын чараштыр дүжүрүп бижиир азы адап бээрге, бижиир;

– *оожум, аяк, дидим, каът* дээн чергелиг сөстөрнүн фонетика-графиктиг (үн-үжүк) сайгарылгазын кылып билир;

– сөстүн тургузуун сайгарар: дазыл, чогаадылга кожумаа, өскертилге кожумаа;

– чугаа кезектерин сайгарып билир: чүве аттарының санын, падежин, сан адының бөлүктөрүн, арынның ат оруннарының арнын, санын, кылыг сөстөрүнүн санын, арнын, үезин тодарадыр;

– өөрөнгөн чугаа кезектерин харылзаалыг чугаага ажыглаар;

– домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чүве аттарын, демдек аттарын, кылыг сөстөрүн таарыштыр шилиир;

- домактын бөдүүн сайгарылгазын кылыр: оларның чугаалаар сорулгазының аайы-биле хевирлерин, чугула болгаш ийиги черге кезигүннерин тодарадыр, домакта сөстөрнүн аразында харылзаазын айтырыглар дузазы-биле илергейлээр;
- хууда тургускан план езугаар 80-90 хире сөстүг сөзүглелдин эдертиин, солун таварылга, хайгааралдар болгаш экскурсия дугайында улуг эвес чечен чугаа бижиир;
- хана-солунга чүүл бижиир;
- харылзаажылганың дүрүмнеринге дүүштүр дилегни, четтиргенин, буруузун билингенин, чалалганы, байыр чедириишкинин, чөпшээрешкен азы чөпшээрешпээнин илередип билир.

II.7. ХАРЫЛЗААЛЫГ ЧУГАА.

Эге класстарга чорудар ажылдарның база бир кол угланыышкыны — өөреникчилерниң харылзаалыг чугаазын сайзырадыры. Аас, бижимел чугаазының болгаш угаан-бодалының сайзыралының деңнелинден уругларның логиктиг шын боданыры, делегей көрүүшкүнүнүң делгемчири, сагыш-сеткил, мөзү-бүдүш чараш кылдыр хевирлеттинери улуг хамаарылгалыг.

«Харылзаалыг чугаа» деп бөлүктө төп черни сөзүглел-биле ажыл ээлеп турар. Класс бүрүзүңгө сөзүглел-биле ажыл, домак-биле ажыл ышкаш, өөредилге чылының дургузунда чоруттунар болгаш ооң түңнелинде дылга өөредириниң кол угланыышкыны болур харылзаалыг чугаа сайзырадыр ажыл боттаныр.

«Харылзаалыг чугаа» деп бөлүктө сөзүглел-биле ажылдың кол кезектерин тодаргайлаарга мындыг:

- 1) сөзүглел дугайында билиг (утка талазы-биле харылзаалыг ийи азы элээн каш домак), чаңгыс темага каттышпаан аңгы-аңгы домактарны болгаш сөзүглелди ылгап билир мергежилдерни хевирлээр;
- 2) сөзүглелдин темазы, ону тодарадып билири;
- 3) сөзүглелдин кол бодалы, башкының дузазы-биле сөзүглелдин кол бодалын тодарадып билири;
- 4) сөзүглелдин ады (эгеzi), ооң темазыңа болгаш кол бодалыңа даянып алгаш, адын (эгезин) тывары;
- 5) сөзүглелдин тургузуу, тоожуушкун уткалыг сөзүглелди кезектерге чарары (эгеzi, кол кезээ, төнчүзү);
- 6) сөзүглелдин кезектерин *хеп-хенертен, бир катап, ооң соонда* дээн чергелиг сөстөр-биле харылзаштырып билири;
- 7) домактарны сөзүглел кылдыр каттыштырып чоруур сөстөрни тып билири;
- 8) сөзүглелге ажыглаан деңнелгелерни, метафораларны, диригжидилгелерни тып билири (башкының дузазы-биле);
- 9) сөзүглелдин янзылары-биле таныжылга:
 - а) тоожуушкун («Бүрүлөр дүжүп эгелээн», «Канчап эштип (хоккейлеп, шыдыраалап) өөренип алган мен» дээш о.ө.);
 - б) чурумал («Бистин ыдывыс (инээвис)», «Спорт херекселдери (коньки, хоккей, лыжа)», «Чараш аян», «Честек-кат» дээш о.ө.);
 - в) угаап боданыышкын («Хлеб дугайында чүнү билир мен?», «Чемненир мурнунда чүге холун чуурул?», «Класска чечектер чүге херегил?» дээш о.ө.).

Чугаа сайзырадылгазы бижикке өөредириниң баштайгы үезинден эгелээш, номчулга, грамматика болгаш шын бижилге кичээлдеринге доктаамал чоруттунар. Төрээн дылды өөренириниң бүгү чадаларында үнче, ону шын адаарынче база бижикке (графикага) көргүзеринче, интонацияны сагыырынче, үн доктаашкыннарын кылырынче улуг кичээнгей салдыгган турар.

Чугаа сайзырадылгазынга словарьлыг, синтаксистиг мергежилгелерден аңгыда, сөзүглелдер сайгарар, оларны катап тургузар база интонацияны шын сагыырынче угланган мергежилгелер улуг ужур-дузалыг. Сөс, сөс каттыжыышкыны, домак болгаш сөзүглел-биле янзы-бүрү хевирниң ажылы уругларның угаан-бодалын болгаш чугаазын сайзырадырынга дузалаар, оларның билииниң деңнелин бедидер арганы бээр.

Харылзаалыг чугаа талазы-биле мергежилгелерни номчулга-даа, грамматика-даа кичээлдеринге чорудар деп үстүндө айыткан. Олар аас болгаш бижимел хевирлиг болур. Номчулга кичээлдеринге мергежилгелерни колдуунда номчаан чүүлү-биле холбаштырар.

Грамматика кичээлдеринге эдертиг болгаш чогаадыг хевирлиг бижимел мергежилгелер, а номчулга кичээлдеринге сөзүглелдин утказын катап чугаалаар хевирлиг аас-биле күүседир мергежилгелер колдаар. Аас болгаш бижимел мергежилгелер аразында тудуш харылзаалыг дээрзи билдингир (бижимел ажылдар аас-биле сайгарылганың соонда күүсеттинер).

Номчаан сөзүглелдериниң утказын катап болгаш эдерти чугаалаары уругларны бодалдарын болгаш хайгааралдарын бот-тускайлаң дамчыдып шыдаарыңа белеткээр.

Эдертиглер болгаш чогаадыгларны өөредиглиг ажылдар кылдыр чорудар. Олар колдуунда тоожуушкун янзылыг болур. Сөзүглелче чоорту чурумал бижилгениң (бойдус, кижилерниң даштыкы хевири, күш-ажыл чорудулгазы дээш о.ө.) болгаш угаап боданыышкынның (айтырыгларга харыылаар) элементилерин кириер. Чурумал бижилге биле угаап боданыышкынның элементилери улуг эвес, ийи-үш домактан эртпес ужурлуг. Чурумал бижилгениң элементилерин чугаазыңа кириериниң мурнунда уруглар баштай эки билири таныш чүвөлөр болгаш болуушкуннарның дугайында кыска, үш-дөрт домактардан тургустунган, аас болгаш бижимел чурумал тургузуп алыр.

Эдертиг болгаш чогаадыг бижидип өөредиринге башкының удуртулгазы-биле коллективтиг ажыл чорудары база эргежок чугула. Оң үлегери-биле уруглар боттарының сеткил-сагыжын болгаш бодалдарын хостуг илередир.

Чогаадыглар темаларын номчаан чогаалдарыңа, башкының удуртулгазы-биле көргөн чуруктарыңа, уругларның хууда хайгааралдарыңа үндөзилээш бээр.

Чогаадыкчы ажылдарның аас-даа, бижимел-даа хевирлерин дамчыштыр эге класс өөреникчилери коллективке өөренип болгаш чурттаарыңа, ажыктыг ажыл-херек кылырыңа кижизиттинер (эки өөренири, бодун үлегерлиг ап билири, уругларга болгаш бичиилерге дуза чедирип билири). Эмин эрттир делгем темаларга, ылаңгыя бойдус чурумалын (чай, кыш дээш о.ө.), бижиир чогаадыгларның ажыы чок. Уругларның тодаргай көргөн-билген чүүлдеринге, хууда хайгааралдарыңа болгаш сеткиишкыннеринге үндөзилеттинген темаларга чогаадыглар чиик болгаш ажыктыг болур («Лагерге дыштанганывыс», «Школа чаныңа ыяш олуртканывыс», «Авамга дузам» дээш о.ө.).

Чогаадыкчы ажылдарның тематиказы болгаш утказы кижизидилге угланыышкынның болбушаан, күш-ажыл болгаш мөзү-шынар кижизидилгезин боттандыраарының сорулгаларын күүседиринче угланган турар ужурлуг.

Эдертиглер болгаш чогаадыгларның хемчээли улуг эвес, тематиказы уругларның амыдыралы-биле, билир чүүлдери-биле холбашкан болур. Эдертиглерниң хемчээлин чижеглөп алырга: 1-ги класска – 20–30 сөс (2–3 пункт), 2-ги класска – 30–50 сөс (3–4 пункт), 3-кү класска – 50–80 сөс, 4-кү класска 80–110 сөс.

Неделяда эдертиг болгаш чогаадыг бижииринге, чижеглөп алырга, 1 шак чарыгдаар. Ындыг ажылдарны күүседиринге колдуунда-ла кичээлдин кезии хереглеттинер. Ынчангаш үстүндө айыткан шак ыяап-ла бир бүдүн кичээл эвес, аңгы-аңгы кичээлдерниң кезектериниң түңү бооп болур.

Өөредилге чылының дургузунда 1–4 класстарга чеже бижимел ажылдар (диктантаылар, эдертиглер, чогаадыглар) чорударын башкы боду планнап алыр ужурлуг.

Харылзажылганың культуразыңа өөредир, таныжып мендилежирде, чарлып байырлажырда, буруузун миннирде дээш оон-даа өске ээлдек-эвилең чорукка кижизидер сөстөр, сөс каттыжыышкыннарын, домактарны уругларның идепкейлиг словарь курлавырынче кириер ажылды башкы доктаамал чорудар.

“Тыва дыл” эртеминге класстан дашкаар ажыл-чорудулга

Класстан дашкаар ажыл-чорудулга эрттиреринге “Тыва дыл” эртеми хөй талалыг арганы тургузар. Эге школаның өөреникчилеринге таарымчалыг болгу дег ажылдарның

хевирлери: бөлгүмнер, сонуурлагының, салым-чаяянының аайы-биле тургустунган чогаадыкчы бөлүктөр, факультативтер, клубтар дээш о.ө.

Класстан дашкаар ажылдар чорударына тыва дылдың төөгүзүңгө хамаарышкан айтырыглар, сөс курлавыры, шын харылзаа тудуп өөренириниң айтырыглары, чугаа этикеди, тыва аттарның, фамилияларның төөгүзү, тематиктиг словарь-дептержигештер үндүрүлгези, чогаадыкчы ажылдар-биле холбашкан айтырыглар дээш оон-даа өске солун темаларны шилиириниң аргазы бар.

“Тыва дыл” эртеминге класстан дашкаар ажылдар кандыг-даа хевирге (удуртукчу башкының бодап алганы) эртип болур: клуб, конкурс, шиижидип ойнаары, делгелгелер, янзы-бүрү темалаларга буклеттер үндүрүлгези, солуннар, хана-солуннар үндүрүлгези, проект, шинчилел ажылдарын чорудары дээш о.ө.

Уругларның чугаазын сайзырадыр класстан дашкаар ажыл-чорудулгага кирип болгу дег чижек угланышкыннарны болгаш темаларны 2 дугаар капсырылгада кириген.

II.8. ЭГЕ ШКОЛАНЫҢ ДООЗУКЧУЛАРЫНЫҢШИҢГЭДИП АЛЫР УЖУРЛУГ БИЛИГЛЕРИ:

- үннер болгаш үжүктөр,
- ажык болгаш ажык эвес үннер;
- кыска, узун база өк-биле адаар ажык үннерни,
- күштүг база кошкак, дүлөй болгаш ыткыр ажык эвес үннерни;
- өөрөнгө чугаа кезектерин тодарадып билири;
- сөстүң уткалыг кезектерин (дөстөн аңгыда) аңгылап билири;
- фонетиктиг, морфологтук, лексиктиг сайгарылгаларны билири;
- чүве аттарын, демдек аттарын, кылыг сөстөрүн, сан аттарын (түң болгаш дугаар), арынның ат оруннарын;
- эвилелдер болгаш артынчыларны;
- дазыл, чогаадылга болгаш өскөртүлгө кожумактарын;
- домактың чугула кежигүннөрүн (кол сөс биле сөглөкчини), ийиги черге кежигүннөрүн (аңгылабайн);
- чаңгыс аймак кежигүннөрлиг бөдүүн домактарны;
- очулга болгаш тайылбыр словарьларны;
- ийи составтыг бөдүүн домактарның чижектерин;
- уругларга билдингир чогаалдарның аттарын;
- чугаалаар сорулгазының аайы-биле домактарны үн аянын барымдаалап аңгылаарын;
- чүве аттарын тургузуунуң аайы-биле сайгарары (хөйүнүң санының болгаш падеж кожумактарын аңгылаары);
- бөдүүн домактарда кол сөс болгаш сөглөкчини, сөс каттыжышкыннарын база чаңгыс аймак кежигүннөрни тодарадыры;
- өөрөнгө орфограммалар болгаш пунктограммалар кирген 75—80 хире сөстүг сөзүглелди дыңнап тургаш, тода бижири;
- домак эгезинге база хуу аттарга улуг үжүктү бижири;
- сөс иштинге ажык эвес үннерниң үжүктөрүн дакпырлап бижири;
- сөс эгезинге **т—д, п—б** бижири;
- чаңчыл езугаар дүлөй **т** бижиир сөстөрни;
- **-дыр / -дир, -тыр / -тир, -ла / -ле** ... дээн чижектиг артынчыларның шын бижилгези;
- дефистеп бижиир нарын сөстөрни;
- домак сөөлүңгө улуг сек, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин салыры;
- чаңгыс аймак кежигүннөрни биче сек-биле аңгылаары;
- минутада 90-100 хире сөстүг сөзүглелди шын, тода, медреселдиг номчууру;
- сөзүглелди утказынга хамаарыштыр айтырыглар салып билири;
- сөзүглелди уткалыг кезектерге чарары база бөдүүн план тургузары;

- план ёзугаар сөзүглелдин кол утказын дамчыдары (чугаалаары);
- номчаан чогаалының азы көргөн кино (шии) дугайында чугаалап билири;
- очулга болгаш тайылбыр словарьларны ажыглап билири.

ПОУРОЧНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ

1 КЛАСС

№ п/п	Тема урока	Количество часов			Дата изучения	Электронные цифровые образовательные ресурсы
		Всего	Контрольные работы	Практические работы		
1	Билиг кичээли. Ужуглел ному-биле таныжылга. Чугаа. Домак.	1			02.09.2024	
2	Сос. Чугаа сайзырадылгазы "Огород" Слог. Чугаа сайзырадылгазы "Ферма"	1			04.09.2024	
3	Ун. Ажык болгаш ажык эвес уннер.	1			09.09.2024	
4	А деп ун болгаш А, а деп ужуктер.	1			11.09.2024	
5	Л деп ун болгаш Л, л деп ужуктер.	1			16.09.2024	
6	А, л деп ужуктер. Кл.д.н. Тоол «Кушкаш биле Дилги»	1			18.09.2024	
7	О деп ун болгаш О, о деп ужуктер.	1			23.09.2024	
8	М деп ун болгаш М, м деп ужуктер.	1			25.09.2024	
9	Быжыглаашкын.	1			30.09.2024	
10	С деп ун болгаш С,с деп ужуктер.	1			02.10.2024	
11	Н деп ун болгаш Н,н деп ужуктер.	1				

					07.10.2024	
12	Ч деп ун болгаш Ч, ч деп ужуктер.	1			09.10.2024	
13	Класстан дашкаар номчулга «Анай болгаш кымыскаяк».	1			14.10.2024	
14	Ы деп ун болгаш Ы, ы деп ужуктер.	1			16.10.2024	
15	У деп ун болгаш У, у деп ужуктер.	1			21.10.2024	
16	Быжыглаашкын. Дужуруп бижилге.	1	1		23.10.2024	
17	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1			06.11.2024	
18	Р деп ун болгаш Р, р деп ужуктер.	1			11.11.2024	
19	Ү деп ун болгаш Ү, ү деп ужуктер	1			13.11.2024	
20	И деп ун болгаш И, и деп ужуктер.	1			18.11.2024	
21	Э деп ун болгаш Э, э деп ужуктер. «Анайжыгаш болгаш кымыскаяк».	1			20.11.2024	
22	Кыска е деп ун, оон ужуу.	1			25.11.2024	
23	Ш деп ун болгаш Ш, ш деп ужуктер.	1			27.11.2024	
24	О деп ун болгаш О, о деп ужуктер.	1			02.12.2024	
25	Д деп ун болгаш Д, д деп ужуктер.	1			04.12.2024	
26	Б деп ун болгаш Б, б деп ужуктер.	1				

					09.12.2024	
27	Г деп ун болгаш Г, г деп ужуктер.	1			11.12.2024	
28	В деп ун болгаш В, в деп ужуктер.	1			16.12.2024	
29	Д, б, г, в кирген сосер.	1			18.12.2024	
30	Хыналда диктант.	1			23.12.2024	
31	Частырыглар-биле ажыл. Быжыглаашкын.	1			25.12.2024	
32	Т деп ун болгаш Т, т деп ужуктер.	1			13.01.2025	
33	К деп ун болгаш К, к деп ужутер.	1			15.01.2025	
34	П деп ун болгаш П, п деп ужуктер. К.д.н. «Анай» тоол.	1			20.01.2025	
35	ң деп ун болгаш оон ужуу.	1			22.01.2025	
36	Х деп ун болгаш Х, х деп ужуктер	1			27.01.2025	
37	З деп ун болгаш З, з деп ужуктер. Ч.с. Ог-буле. Чурук-биле ажыл.	1			29.01.2025	
38	Ж деп ун болгаш Ж, ж деп ужуктер. Эжеш ажык эвес уннер.	1			03.02.2025	
39	Й деп ун болгаш оон ужуу. Ч.с. Сактып бижилге.	1			05.02.2025	
40	К.д.н. Улегер домактар, тывызыктар, дурген чугаалар.	1			10.02.2025	

41	Кадыг демдек (ъ)	1			12.02.2025	
42	Диктант.	1	1		26.02.2025	
43	Частырыглар-биле ажыл. Быжыглаашкын.	1			03.03.2025	
44	Е, е деп ажык ужуктер	1			05.03.2025	
45	Ё, ё деп ажык ужуктер	1			10.03.2025	
46	Е, е деп ажык ужуктер	1			12.03.2025	
47	Ю, ю деп ужуктер	1			17.03.2025	
48	Я, я деп ужуктер	1			19.03.2025	
49	Е, е, ю, я кирген состер.	1			02.04.2025	
50	Ь (чымчак демдек)	1			07.04.2025	
51	Ф деп ун болгаш Ф, ф деп ужуктер	1			09.04.2025	
52	Ц деп ун болгаш Ц, ц деп ужуктер	1			14.04.2025	
53	Щ деп ун болгаш Щ, щ деп ужуктер	1			16.04.2025	
54	Ф, ц, щ деп уннер база оон ужуكتери.	1			21.04.2025	
55	Хыналда диктант.	1	1			

					23.04.2025	
56	Частырыглар-биле ажыл. Шулук Щеткалар.	1			28.04.2025	
57	Алфавит. Парламал болгаш бижимел ужуктер	1			30.04.2025	
58	А.Шоюн «Март». Домак. Байлак Тыва. С.Сарыг-оол «Алышкы бис, угбашкы бис»	1			05.05.2025	
59	Домак. Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары. Дужуруп бижилге.	1	1		07.05.2025	
60	Куштар-бистин оннуктеривис. Л.Чадамба. Хат. М. Каримнии-биле.	1			12.05.2025	
61	Л.Чадамба «Май 1– частын, куш-ажылдын байырлалы» В.Сагаан-оол «Май 9»	1			14.05.2025	
62	Сос, слог. С. Сурун-оол «Адырык». А.Шоюн «Хойларым аттарлыг болур»	1			19.05.2025	
63	Л.Толстой «Шын чуден унелиг». Адыг оолдары-биле. Е.Чарушин.	1			21.05.2025	
64	Хыналда диктант «Чайын».	1	1		26.05.2025	
65	Ун, ужук. «Кырган-авам» Кан-оол Ондар	1			28.05.2025	
66	Ужуглелим байырлалы «Ужуглелим, байырлыг!»	1			30.05.2025	
ОБЩЕЕ КОЛИЧЕСТВО ЧАСОВ ПО ПРОГРАММЕ		66	5	0		

2 КЛАСС

№ п/п	Тема урока	Количество часов			Дата изучения	Электронные цифровые образовательные ресурсы
		Всего	Контрольные работы	Практические работы		
1	Бирги класска өөрөнгөн чуулдерин катаптаары. Домак. Ун, ужук	1	1	0	02.09.2024	Библиотека ЦОК
2	Домак болгаш сөс. Домак схемазы.	1	0	0	04.09.2024	Библиотека ЦОК
3	Домактарны шын тургузары	1	0	0	06.09.2024	Библиотека ЦОК
4	Хыналда диктант «Кышка белен» ар 33	1	1	0	09.09.2024	Библиотека ЦОК
5	Частырыглар-биле ажыл. Ажык уннер болгаш ужуктер	1	0	0	11.09.2024	Библиотека ЦОК
6	Ажык уннер болгаш ужуктер	1	0	0	13.09.2024	Библиотека ЦОК
7	Ажык уннер болгаш ужуктер	1	0	0	16.09.2024	Библиотека ЦОК
8	Кыска болгаш узун ажык уннер	1	0	0	18.09.2024	Библиотека ЦОК
9	Кыска болгаш узун ажык уннер	1	0	0	20.09.2024	Библиотека ЦОК
10	Чугаа сайзырадылгазы. Онаалгалыг дужуруп бижилге «Оол уругнун сагыыр чуулдери» ар 19.	1	0	0	23.09.2024	Библиотека ЦОК
11	Частырыглар-биле ажыл. Өк-биле адаар ажык уннерлиг состер	1	0	0	25.09.2024	Библиотека ЦОК

12	Өк-биле адаар ажык уннерлиг состер	1	0	0	27.09.2024	Библиотека ЦОК
13	Чугаа сайзырадылгазы . Тест. Өк-биле адаар ажык уннерлиг состер	1	0	0	30.09.2024	Библиотека ЦОК
14	Диктант «Каът» ар.38	1	1	0	02.10.2024	Библиотека ЦОК
15	Частырыглар-биле ажыл. Ажык эвес уннер болгаш ужуктер	1	0	0	04.10.2024	Библиотека ЦОК
16	Ажык эвес уннер болгаш ужуктер	1	0	0	07.10.2024	Библиотека ЦОК
17	Эгезинде д-т кирген состер	1	0	0	09.10.2024	Библиотека ЦОК
18	Т –биле эгелеп бижиир тыва, туман, тайга, тур, тын деп состер	1	0	0	11.10.2024	Библиотека ЦОК
19	Ч/с.Тест. Т-д кирген состер	1	0	1	14.10.2024	Библиотека ЦОК
20	Эгезинде п-б кирген состер	1	0	0	16.10.2024	Библиотека ЦОК
21	Эгезинде к-х кирген состер	1	0	0	18.10.2024	Библиотека ЦОК
22	Диктант «Ооренип ал» ар.44	1	1	0	21.10.2024	Библиотека ЦОК
23	Частырыглар-биле ажыл Эгезинде к-х кирген состер	1	0	0	23.10.2024	Библиотека ЦОК
24	Ф,ц,щ, деп уннерлиг ужуктер	1	0	0	25.10.2024	Библиотека ЦОК
25	Катаптаашкын. Орус дылдан улегерлеп алган состер	1	0	0	28.10.2024	Библиотека ЦОК
26	Я деп ужуктуг состер	1	0	0		Библиотека ЦОК

					30.10.2024	
27	Ч/с. Чурукка чогаадыг «Хаялар» ар.40.	1	0	0	01.11.2024	Библиотека ЦОК
28	Частырыглар-биде ажыл. Чугаа сайзырадылгазы Тест. Орус дылдан улегерлеп алган состер	1	0	0	04.11.2024	Библиотека ЦОК
29	Э (е) деп ужуктуг состер	1	0	0	06.11.2024	Библиотека ЦОК
30	Ё деп ужуктуг состер	1	0	0	08.11.2024	Библиотека ЦОК
31	Ю деп ужуктуг состер	1	0	0	11.11.2024	Библиотека ЦОК
32	Ь демдектиг состер	1	0	0	13.11.2024	Библиотека ЦОК
33	Диктант «Өөреникчи Оюн-оол» ар.50	1	1	0	15.11.2024	Библиотека ЦОК
34	Частырыглар-биле ажыл. Слог.Сөстү слогтарга чарары	1	0	0	18.11.2024	Библиотека ЦОК
35	Сөстөрни көжүрери	1	0	0	20.11.2024	Библиотека ЦОК
36	Сөстөрни көжүрери	1	0	0	22.11.2024	Библиотека ЦОК
37	Чугаа сайзырадылгазы .Өөрөдиглиг эдертиг «Дилги» ар.42. Сөстөрни слогтарга кожурери	1	0	0	25.11.2024	Библиотека ЦОК
38	Частырыглар-биле ажыл. Тыва алфавиттин ужуктери	1	0	0	27.11.2024	Библиотека ЦОК
39	Тыва алфавиттин ужуктери	1	0	0	29.11.2024	Библиотека ЦОК
40	Катаптаашкын	1	0	0		Библиотека ЦОК

					02.12.2024	
41	Чугаа сайзырадылгазы. Дужуруп бижилге «Чунгуда» ар.58	1	0	1	04.12.2024	Библиотека ЦОК
42	Сос	1	0	0	06.12.2024	Библиотека ЦОК
43	Кым? Чуу? деп айтырыгларга харыылаттынар состер. Чуве ады	1	0	0	09.12.2024	Библиотека ЦОК
44	Кым? Чуу? деп айтырыгларга харыылаттынар состер. Чуве ады	1	0	0	11.12.2024	Библиотека ЦОК
45	Состерни болуктээри болгаш состерге айтырыгларны шын салыры	1	0	0	13.12.2024	Библиотека ЦОК
46	Диктант «Инек кажаазы» ар.55 Кым? Чуу? деп айтырыгларга харыылаттынар состер.	1	1	0	16.12.2024	Библиотека ЦОК
47	Частыргылар-биле ажыл. Состерни болуктээри	1	0	0	18.12.2024	Библиотека ЦОК
48	Чувелерни коргузер состерни домак иштинден айтырыглар дузазы-биле коргузери	1	0	0	20.12.2024	Библиотека ЦОК
49	Чугаа сайзырадылгазы эдертиг «Инек кадарчызы» ар.46	1	0	0	23.12.2024	Библиотека ЦОК
50	Частырыглар-биле ажыл. Ч/с. Тест Кым? Чуу? деп айтырыгларга харыылаттынар состер	1	0	1	25.12.2024	Библиотека ЦОК
51	Кандыг? деп айтырыгга харыылаттынар состер. Демдек ады.	1	0	0	27.12.2024	Библиотека ЦОК
52	Демдек адын домак иштинден тывары. Удурланышкак уткалыг состер	1	0	0	13.01.2025	Библиотека ЦОК
53	Чувелернин ылгавыр демдектерин коргузер состерни шингээдип алганынга быжыглаашкын	1	0	0	15.01.2025	Библиотека ЦОК
54	Тест. Демдек ады	1	0	1	17.01.2025	Библиотека ЦОК

55	Канчап тур? деп айтырыгга харыылаттынар сосер. Кылыг созу	1	0	0	20.01.2025	Библиотека ЦОК
56	Канчанган? Канчаар? Канчап тур? деп айтырыгларга харыылаттынар сосер.	1	0	0	22.01.2025	Библиотека ЦОК
57	Канчанган? Канчаар? Канчап тур? деп айтырыгларга харыылаттынар сосер.	1	0	0	24.01.2025	Библиотека ЦОК
58	Диктант «Тооруктап чордум» ар.57	1	1	0	27.01.2025	Библиотека ЦОК
59	Частырглар-билде ажыл. Чувелернин шынар демдээн, кылдыныын коргузер сосер.	1	0	0	29.01.2025	Библиотека ЦОК
60	Ат болгаш фамилияга улуг ужук	1	0	0	31.01.2025	Библиотека ЦОК
61	Ч/с. Дужуруп бижилге «Чаъс» ар96. Хуу аттарга улуг ужуктерни бижири	1	0	1	03.02.2025	Библиотека ЦОК
62	Частырыглар-биле ажыл. Хуу аттарга улуг ужуктерни бижири	1	0	0	05.02.2025	Библиотека ЦОК
63	Азырал амытаннарнын аттарынга улуг ужук	1	0	0	07.02.2025	Библиотека ЦОК
64	Азырал амытаннарнын аттарынга улуг ужук	1	0	0	10.02.2025	Библиотека ЦОК
65	Ч/с. Тест. Азырал амыттанарнын аттарынга улуг ужук	1	0	0	12.02.2025	Библиотека ЦОК
66	Чурттар, хоорайлар, суурлар, кудумчулар, хемнер аттарынга улуг ужук	1	0	0	14.02.2025	Библиотека ЦОК
67	Чурттар, хоорайлар, суурлар, кудумчулар, хемнер аттарынга улуг ужук	1	0	0	17.02.2025	Библиотека ЦОК
68	Катаптаашкын	1	0	0	19.02.2025	Библиотека ЦОК
69	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1	0	0		Библиотека ЦОК

					21.02.2025	
70	Торел состерни домак иштинден тывары	1	0	0	24.02.2025	Библиотека ЦОК
71	Хыналда диктант «Эм» ар.68	1	1	0	26.02.2025	Библиотека ЦОК
72	Частырыглар-биле ажыл. Торел состер	1	0	0	28.02.2025	Библиотека ЦОК
73	-ла,-ле,-на,-не деп артынчы состерни шын бижири	1	0	0	03.03.2025	Библиотека ЦОК
74	ла,-ле,-на,-не деп артынчы состерни шын бижири	1	0	0	05.03.2025	Библиотека ЦОК
75	Ч/с. Ооредиглиг эдертиг «Куштар» ар.59	1	0	1	07.03.2025	Библиотека ЦОК
76	Частырыглар-биле ажыл. -даа деп состу шын бижири	1	0	0	10.03.2025	Библиотека ЦОК
77	-даа деп состу шын бижири	1	0	0	12.03.2025	Библиотека ЦОК
78	Домак. Тонген тонген бодалдарны илередир	1	0	0	14.03.2025	Библиотека ЦОК
79	Домакта состернин харылзаазы болгаш домакты делгередери	1	0	0	17.03.2025	Библиотека ЦОК
80	Созуглел. Созуглелдин болуктээшкини	1	0	0	19.03.2025	Библиотека ЦОК
81	Тест «Домак»	1	0	1	21.03.2025	Библиотека ЦОК
82	Домактын чугула кежигуннери кол сос болгаш соглекчи	1	0	0	02.04.2025	Библиотека ЦОК
83	Кол сос соглекчи домактын чугула кежигуннери. Домак сайгарылгазы	1	0	0	04.04.2025	Библиотека ЦОК

84	Кол сос соглекчи домактын чугула кежигуннери. Домак сайгарылгазы	1	0	0	07.04.2025	Библиотека ЦОК
85	Хыналда диктант «Чары мунганым» ар.70	1	1	0	09.04.2025	Библиотека ЦОК
86	Частырыглар-бидле ажыл. Кол сос соглекчи домактын чугула кежигуннери	1	0	0	11.04.2025	Библиотека ЦОК
87	Ч/с. Чогаадыг «Час»	1	0	1	14.04.2025	Библиотека ЦОК
88	Частырыглар-биле ажыл. Домак сайгарылгазы	1	0	0	16.04.2025	Библиотека ЦОК
89	Ч/с. Онаалгалыг дужуруп бижилге «Алдын кус» ар.134	1	0	1	18.04.2025	Библиотека ЦОК
90	Частырыглар-биле ажыл. Домак сайгарылгазы	1	0	0	21.04.2025	Библиотека ЦОК
91	Улуг сек, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектери	1	0	0	23.04.2025	Библиотека ЦОК
92	Улуг сек, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектери	1	0	0	25.04.2025	Библиотека ЦОК
93	Улуг сек, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектери	1	0	0	28.04.2025	Библиотека ЦОК
94	Хыналда диктант «Чагаа» ар.74.	1	0	0	30.04.2025	Библиотека ЦОК
95	Частырыглар-биле ажыл. Домак дугайында быжыглаашкын.	1	0	0	02.05.2025	Библиотека ЦОК
96	Ч/с.Эдертиг «Анчы» ар70.	1	0	1	05.05.2025	Библиотека ЦОК
97	Частырыглар-биле ажыл. Домак сайгарылгазы	1	0	0	07.05.2025	Библиотека ЦОК
98	Чыл дургузунда ооренгенин катаптаары. Уннер	1	0	0		Библиотека ЦОК

	болгаш ужуктер				12.05.2025	
99	Слогтар. Состу кожурери	1	0	0	14.05.2025	Библиотека ЦОК
100	Хыналда диктант «Час» ар.74	1	1	0	16.05.2025	Библиотека ЦОК
101	Частырыглар-биле ажыл. Чыл дургузунда ооренген темаларынга тест.	1	0	0	19.05.2025	Библиотека ЦОК
102	Частырыглар –биле ажыл. Домактын чугула кижигуннери.	1	0	0	21.05.2025	Библиотека ЦОК
ОБЩЕЕ КОЛИЧЕСТВО ЧАСОВ ПО ПРОГРАММЕ		102	10	10		

3 КЛАСС

№ п/п	Тема урока	Количество часов			Дата изучения	Электронные цифровые образовательные ресурсы
		Всего	Контрольные работы	Практические работы		
1	Домак. Домактың чугула кежигуннери.	1			02.09.2024	
2	Домак. Домактың чугула кежигуннери.	1			04.09.2024	
3	Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары. Домакта сөстөрниң аразында харылзаазы.	1			06.09.2024	
4	Кым? Чүвү?-деп айтырыгларга харыылаар сөстөр.	1			09.09.2024	
5	Канчап тур?- деп айтырыгларга харыылаар сөстөр.	1			11.09.2024	
6	Хуу аттарга улуг үжүк	1			13.09.2024	
7	Кандыг?-деп айтырыгларга харыылаа сөстөр.	1			16.09.2024	
8	Үннер болгаш үжүктөр. Ажык болгаш ажык эвес үннер.	1			18.09.2024	
9	Ажык үннер.	1			20.09.2024	
10	Кыска болгаш узун ажык үннер	1			23.09.2024	
11	Кыска болгаш узун ажык үннер	1			25.09.2024	

12	Өк-биле адаар ажык үннер	1			27.09.2024	
13	Диктант	1	1		30.09.2024	
14	Частырыглар-биле ажыл	1			02.10.2024	
15	Е,Е,Я,Ю деп үжүктерлиг сөстөр	1			04.10.2024	
16	Е,Е,Я,Ю деп үжүктерлиг сөстөр	1			07.10.2024	
17	Ажык эвес үннер.Ыткыр болгаш дүлей ажык эвес үннер.	1			09.10.2024	
18	Ажык эвес үннер.Ыткыр болгаш дүлей ажык эвес үннер.	1			11.10.2024	
19	Сөс иштинге ажык эвес үннерни шын бижири.	1			14.10.2024	
20	Эгезинде п болгаш т бижиир сөстөр	1			16.10.2024	
21	Эгезинде п болгаш т бижиир сөстөр	1			18.10.2024	
22	Чугаа сайзырадылгазы	1			21.10.2024	
23	Катпаптаашкын. Эгезинде п болгаш т бижиир сөстөр	1			23.10.2024	
24	Дазыл. Чаңгыс дазылдыг сөстөр	1			25.10.2024	
25	Дазыл болгаш кожумак	1			06.11.2024	

26	Дазыл болгаш кожумак	1			08.11.2024	
27	Сөс иштинге катаптаан ажык эвес үжүктөрүн шын бижири	1			11.11.2024	
28	Тып, тик, төк, тырт. Теп, тут деп сөстөргө кожумактар немежирге шын бижири	1			13.11.2024	
29	дыр -(-дир,-дур, -дүр ,- тыр, - тир –тур)-деп артынчы сөстөрүн шын бижири	1			15.11.2024	
30	Дефистеп бижиир нарын сөстөр	1			18.11.2024	
31	Дефистеп бижиир нарын сөстөр	1			20.11.2024	
32	Хыналда диктант	1	1		22.11.2024	
33	Частырыглар-биле ажыл Катаптаашкын.	1			25.11.2024	
34	Чугаа кезектеринин дугайында ниити билиг	1			27.11.2024	
35	Чугаа кезектерин тодарадып билиринге мергежилгелер	1			29.11.2024	
36	Чүве ады	1			02.12.2024	
37	Кым? Чүвү? Кымнар? Чүлөр? - деп айтырыгларга харыылаар чүве аттары	1			04.12.2024	
38	Чүве адынын лексиктиг ужур- утказы, чугаага оон ролү. Чүве аттарын өске чугаа кезектеринден укталдырып тургузарынга мергежилгелер.	1			06.12.2024	

39	Чүве аттарының саннарга өскерлири	1			09.12.2024	
40	Удурланышкак болгаш чоок уткалыг чүве аттары.	1			11.12.2024	
41	Хыналда диктант	1	1		13.12.2024	
42	Частырыглар-биле ажыл	1			16.12.2024	
43	Чүве аттарының падежтерге өскерлири	1			18.12.2024	
44	Чүве аттарының падежтерге өскерлири	1			20.12.2024	
45	Чаңгыстың болгаш хөйүнүң санында чүве аттарының падежтерге өскерлири	1			23.12.2024	
46	Чаңгыстың болгаш хөйүнүң санында чүве аттарының падежтерге өскерлири	1			25.12.2024	
47	Падеж кожумактарын шын бижири	1			27.12.2024	
48	Эдертиг	1	1		13.01.2025	
49	Чүве аттарының хамаарылга хевири	1			15.01.2025	
50	Хуу аттарны шын бижири	1			17.01.2025	
51	Географтыг хуу аттарны шын бижири	1			20.01.2025	
52	Диктант	1	1		22.01.2025	

53	Демдек адынын дугайында ниити билиг	1			24.01.2025	
54	Чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек аттары.	1			27.01.2025	
55	Чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек аттары	1			29.01.2025	
56	Быжыглаашкын. Бот-ажыл.	1			31.01.2025	
57	Диктант	1	1		03.02.2025	
58	Частырыглар-биле ажыл	1			05.02.2025	
59	Сан ады.	1			07.02.2025	
60	Сан адының дугайында ниити билиг.	1			10.02.2025	
61	Түң болгаш дугаар сан аттары.	1			12.02.2025	
62	Түң болгаш дугаар сан аттары.	1			14.02.2025	
63	Сан аттарың шын бижири.	1			17.02.2025	
64	Сан адынга быжыглаашкын. Бот ажыл.	1			19.02.2025	
65	Эдеринчилер.	1			21.02.2025	
66	Кылыг сөзүнүн дугайында ниити билиг.	1			24.02.2025	

67	Кылыг сөзүнүн чуве ады-биле холбаазы. Домакка роллю.	1			26.02.2025	
68	Кылыг сөзүнүн лексиктиг ужур-утказы болгаш кылыг сөстөрүн чугаага херэглээри.	1			28.02.2025	
69	Кылыг сөзүнүн болур болгаш болбас хевирлери.	1			03.03.2025	
70	Чогаадыг (ар. 108)	1	1		05.03.2025	
71	Кылыг созунун уелерге оскерлири. Кылыг созунун амгы уези.	1			07.03.2025	
72	Кылыг созунун уелерге оскерлири. Кылыг созунун эрткен уези.	1			10.03.2025	
73	Кылыг созунун уелерге оскерлири. Кылыг созунун келир уези.	1			12.03.2025	
74	Хыналда диктант. «Чаъс мурнунда» (ар 85)	1	1		14.03.2025	
75	Эдертиг	1			17.03.2025	
76	Частырыглар-биле ажыл.	1			19.03.2025	
77	Домак дугайында ниити билиг. Домак тонген утканы илередир.	1			21.03.2025	
78	Домак. Харылзаалыг чугаа.	1			02.04.2025	
79	Домак. Харылзаалыг чугаа	1			04.04.2025	
80	Катаптаашкын.	1			07.04.2025	

81	Медээ айтырыг, кыйгырыг домактар.	1			09.04.2025	
82	Медээ болгаш айтырыг домактары.	1			11.04.2025	
83	Домактар тургузары. Диалог чугаа.	1			14.04.2025	
84	Хыналда эдертиг «Кушкаш оглу».	1			16.04.2025	
85	Домактың чугула кижигүннери.	1			18.04.2025	
86	Домактын чугула болгаш ийиги черге кижигуннери.	1			21.04.2025	
87	Домактың чугула болгаш ийиги черге кижугуннери. Домактар тургузары.	1			23.04.2025	
88	Бөлук чуруктар езугаар чогаадыг бижири.	1			25.04.2025	
89	Диктант «Чүрекпен» (ар 88)	1	1		28.04.2025	
90	Домакта санай адаан сөстөр.	1			30.04.2025	
91	Домакта сөстөрнүң аразында харылзаазы.	1			05.05.2025	
92	Домак дугайында өөрөнгөн чүүнүгө быжыглаашкын.	1			07.05.2025	
93	Үннөр болгаш үжүктөр	1			12.05.2025	
94	Сөс.Сөстүң тургузуу.	1			14.05.2025	

95	Чугаа кезектери.	1			16.05.2025	
96	Диктант «Арга- арыг» (Ар.98) Частырыглар- биле ажыл	1	1		19.05.2025	
97	Частырыглар-биле ажыл	1			21.05.2025	
98	Домак.Харылзаалыг чугаа.	1			23.05.2025	
99	Домак.Харылзаалыг чугаа.	1			26.05.2025	
100	Сан ады	1			28.05.2025	
101	Кылыг созу	1			30.05.2025	
102	Түңнел кичээл	1				
ОБЩЕЕ КОЛИЧЕСТВО ЧАСОВ ПО ПРОГРАММЕ		102	10	0		

4 КЛАСС

№ п/п	Тема урока	Количество часов			Дата изучения	Электронные цифровые образовательные ресурсы
		Всего	Контрольные работы	Практические работы		
1	Фонетика. Уннер болгаш ужуктер. Слог.	1			03.09.2024	
2	Ажык эвес уннерниң ужуктерин дакпырлап бижири.	1			05.09.2024	
3	Куштуг болгаш кошкак ажык эвес уннер.	1			10.09.2024	
4	Домак.	1			12.09.2024	
5	Созуглел.	1			17.09.2024	
6	Хыналда диктант «Чараа- чечен».	1	1		19.09.2024	
7	Частырыглар- биле ажыл	1			24.09.2024	
8	Бодуун домак	1			26.09.2024	
9	Нарын домак	1			01.10.2024	
10	Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар	1			03.10.2024	
11	Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар	1			08.10.2024	
12	Чаңгыс аймак кежигүннерниң холбажыр аргалары	1			10.10.2024	

13	Чаңгыс аймак кезигүүннєрнїң холбажыр аргалары	1			15.10.2024	
14	Дорт чугаа	1			17.10.2024	
15	Дорт чугаа	1			22.10.2024	
16	Хыналда диктант. «Сыынак »	1	1		24.10.2024	
17	Диалог	1			05.11.2024	
18	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг «Арыгга хонган».	1	1		07.11.2024	
19	Частырыглар- биле ажыл. Адалга	1			12.11.2024	
20	Сөс тургузуу. Кожумактар.	1			14.11.2024	
21	Чогаадылга кожумактары	1			19.11.2024	
22	Чогаадылга кожумактары	1			21.11.2024	
23	Оскертилге кожумактары	1			26.11.2024	
24	Оскертилге кожумактары	1			28.11.2024	
25	Дефизтеп бижиир нарын состер	1			03.12.2024	
26	Сөс тургузуу. Дазыл.	1			05.12.2024	
27	Домак	1			10.12.2024	

28	«Домак» деп темага катаптаашкын	1			12.12.2024	
29	Чүве адының утказы	1			17.12.2024	
30	Чүве адынын падежтерге өскерлири. Чангыстын саны.	1			19.12.2024	
31	Адаарынын падежи.	1			24.12.2024	
32	Хамаарыштыларынын падежи	1			26.12.2024	
33	Бээринин падежи	1			14.01.2025	
34	Онаарынын падежи	1			16.01.2025	
35	Турарының падежи.	1			21.01.2025	
36	Унеринин падежи	1			23.01.2025	
37	Углаарынын падежи	1			28.01.2025	
38	Хөйнүн санында чүве аттарының падежтерге өскерлири.	1			30.01.2025	
39	Чүве адынын хамаарылга хевири	1			04.02.2025	
40	Орус дылдан үлегерлеп алган сөстөрнүн падежтерге өскерлири.	1			06.02.2025	
41	Хыналда созуглел "Чүве ады"	1	1		11.02.2025	
42	Частырыглар-биле ажыл. Демдек адының утказы	1			13.02.2025	

43	Демдек адынын утказы	1			18.02.2025	
44	Укталбаан болгаш укталган демдек аттары.	1			20.02.2025	
45	Удурланышкак болгаш чоок уткалыг демдек аттары.	1			25.02.2025	
46	Удурланышкак болгаш чоок уткалыг демдек аттары.	1			27.02.2025	
47	Хыналда диктант «Мээң глобузум».	1			04.03.2025	
48	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1			06.03.2025	
49	Сан адының утказы	1			11.03.2025	
50	Арынның ат оруннары	1			13.03.2025	
51	Арынның ат оруннарының падежтерге өскерлири.	1			18.03.2025	
52	Чугаа сайзырадылгазы. Чурук-биле ажыл. "Кыжын куштарга, дириг амытаннарга болгаш кижилерге мээн дузам"	1			20.03.2025	
53	Хыналда диктант. «Сээң школаң». а.134	1	1		01.04.2025	
54	Частырыглар-биле ажыл. Кылыг сөзүнүн утказы. Кылыгсөзүнүн үелерге, арыннарга болгаш саннарга өскерлири.	1			03.04.2025	
55	Кылыгсөзүнүн амгы үези.	1			08.04.2025	
56	Кылыг сөзүнүн эрткен үези	1			10.04.2025	
57	Кылыг сөзүнүн келир үези	1				

					15.04.2025	
58	Кылыг сөзүнүн дужаал хевири	1			17.04.2025	
59	Кылыг сөзүнүн даар хевири.	1			22.04.2025	
60	Кылыг сөзүнүн даар хевири.	1			24.04.2025	
61	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг. «Чаан болгаш Гуля	1	1		29.04.2025	
62	Наречие дугайында билиг.	1			06.05.2025	
63	Хыналда диктант. «Чазый ыт».	1			13.05.2025	
64	Частырыглар-биле ажыл. Домак. Нарын домак.	1			15.05.2025	
65	Сөс. Сөстүн тургузуу.	1			20.05.2025	
66	Кошкак ыыткыр болгаш кошкак дулей ажык эвес үннерни шын бижири.	1			22.05.2025	
67	Чугаа кезектери .Демдек ады. Кылыг сөзү.	1			27.05.2025	
68	Нииiti катаптаашкын.	1			29.05.2025	
ОБЩЕЕ КОЛИЧЕСТВО ЧАСОВ ПО ПРОГРАММЕ		68	6	0		

Ооредилге - методиктиг комплектинин данзызы:

1 класс. А.А. Алдын-оол, К.Б. Март-оол, Н.Ч. Дамба «Ужуглел», 2013, Тыванын ном ундурер чери, Кызыл.

2 класс. И.Ч. Эргил-оол, Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар «Тыва дыл», 2012ч, Кызыл.

3 класс. Сат Ш.Ч., Дамба Н.Ч., Ондар Н.М. «Тыва дыл», 2012ч, Кызыл.

4 класс. А.К. Ойдан-оол, А.М. Белек-Баир, Тыва дыл. 4 чылдыг эге школанын 4-ку клазынга ооренир ооредилге ному, Кызыл.

Башкыларга:

1. А.А. Алдын-оол. Диктантылар чыындызы. Дорт чылдыг эге школанын 1-4 класстарынга.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном ундурер чери, 2010.

2. А.А. Алдын-оол. Эдертиглер чыындызы. Эге школанын 2-4 класстарынга.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном ундурер чери, 2011.

3. К.Б. Март-оол. 2-4 класстарга тыва дыл башкылаарынын методиказы.- К.: Тыванын ном ундурер чери, 2006.

4. Тыва орфографиянын болгаш пунктуациянын дурумнери. Тыва республиканын гуманитарлыг шинчилелдер институту. – К.: Республика типографиязы, 2001.

Интернет-четкиден:

1. Библиотека материалов для начальной школы

<http://www.nachalka.com/biblioteka>

2. Каталог образовательных ресурсов сети Интернет для школы

<http://katalog.iot.ru/>